m_educ_2025_141

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра практичної психології

Особливості емоційної сфери підлітків з дистантних сімей

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 2 курсу, 622 групи
Дударевська Олена Олександрівна
Керівник:
канд. психол. наук,
доц. **Канівець Т.М.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол №__ від «__»_____2024 р.
Зав. кафедри_____ доц. Радчук В.М.

Чернівці – 2024

АНОТАЦІЯ

Дударевська О. О. **Особливості емоційної сфери підлітків з дистантних сімей** – Кваліфікаційна робота.

Дистантні сім'ї – це поширене у сучасному суспільстві явище, яке характеризується окремим проживанням членів родини внаслідок професійних, економічних або соціальних обставини, що впливає на взаємини у родині та психологічний стан підлітка. Кожен новий етап розвитку суспільства підвищує інтерес до вивчення процесів формування та функціонування сім'ї. У кваліфікаційній роботі окреслено умови розвитку особистості підлітків з дистантних сімей, а також вплив сім'ї на їх формування.

У ході теоретичного аналізу досліджуваної проблеми була розглянута дефініція «дистантні сім'ї», їх характерні ознаки, функціонування у суспільстві, а також причини виникнення. Зокрема, розглянули різницю в адаптації дівчат та хлопців до проживання з одним із батьків.

Проведене емпіричне дослідження у вигляді анкетувань учнів 9-11 класів, на результатах яких, було здійснено детальний, порівняльний аналіз емоційної сфери підлітків з повних та дистантних сімей, а також описано типи спрямованостей.

На основі дослідження ми рекомендували проводити бесіди, лекції та тренінги для підвищення обізнаності дітей про сім'ю, її функції та розвиток навичок взаємодії з урахуванням інтересів кожного члена родини. Такі дії сприятимуть формуванню більш реалістичних уявлень про шлюб і допоможуть підліткам у майбутньому створювати гармонійні родини.

Ключові слова: дистантна сім'я, емоційна сфера, підліток, батьки, міграція, трудова міграція, соціальна адаптація, психологічний стан, сімейні відносини.

ABSTRACT

Dudarevska O.O. **The Emotional Sphere of Adolescents from Distant Families** – Qualification work

Distant families are a common phenomenon in modern society, characterized by separate living arrangements of family members due to professional, economic, or social circumstances, which significantly impact family relationships and the psychological state of adolescents. Each new stage of societal development increases interest in studying the processes of family formation and functioning. This qualification paper outlines the conditions influencing the personal development of adolescents from distant families and examines the impact of the family environment on their formation.

During the theoretical analysis of the issue, the definition of "distant families," their distinctive features, functioning within society, and reasons for their emergence were explored. Particular attention was given to differences in the adaptation processes of boys and girls to living with one parent.

An empirical study was conducted in the form of surveys among students in grades 9-11. Based on the results, a detailed comparative analysis of the emotional sphere of adolescents from intact and distant families was carried out, and different types of orientations were described.

Based on the research, recommendations were made to organize discussions, lectures, and training sessions aimed at increasing children's awareness of family dynamics, its functions, and the development of interaction skills that consider the interests of each family member. These measures will contribute to forming more realistic perceptions of marriage and help adolescents build harmonious families in the future.

Keywords: distant family, emotional sphere, adolescent, parents, migration, labor migration, social adaptation, psychological state, family relationships.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О. О. Дударевська

ЗМІСТ

ВСТУП……5

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ…….

1.1. Психологічний аналіз особливості феномену дистантної сім'ї вітчизняними та зарубіжними науковцями…….

1.2. Умови розвитку особистості підлітків з дистантних сімей……

1.3. Особливості емоційної сфери підлітків та вплив сім'ї на її формування…

1.4. Психологічні риси та характеристики дистантних сімей……

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ……

2.1. Організація психологічного дослідження емоційної сфери підлітків з дистантних сімей…….

2.2. Порівняльний аналіз результатів дослідження особливостей емоційної сфери підлітків з повних та дистантних сімей…….

ВИСНОВКИ……..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….

ДРДАТКИ…….

ВСТУП

Актуальність дослідження. З огляду на сучасні освітні та виховні пріоритети поглиблюється занепокоєння та відбувається посилення уваги до проблеми існування в нашій державі нового соціального явища: дистанційних сімей трудових мігрантів, соціально-психічного розвитку дітей у таких сім'ях.

Зауважимо, що сімейне середовище займає перше і найважливіше місце в процесі виховання дитини. Особистість дитини формується в колі батьків і рідних. Втім такий важливий період під час дорослішання дитини потерпає через негативні тенденції, які зумовлюють зміни в структурі економіки сучасної України: серед населення знижується рівень життя, зростає рівень безробіття та неповної зайнятості. Відсутність батьків (одного або обох) має негативний вплив на сімейні стосунки та безпосередньо на виховання дітей.

Питання, що стосуються сім'ї як соціального інституту, знаходять своє відображення в дослідженнях, проведених такими науковцями, як О. Ковтонюк, О. Макарова [14; 22;], Г. Венгер (психологічні особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях) [3]; О. Воронова (психологічні особливості сучасної дистантної сім'ї) [5]; Є. Потапчук, Д. Карпова, (особливості розподілу сімейних ролей за основними сімейними функціями сім'ї) [30]; Н. Коваль, Т. Дударева, (особливості побудови сімейних відносин на дистанції) [11]; О. Пашкова, (управління сімейними конфліктами в дистантних сім'ях [27]; Я. Раєвська (вплив дистантної сім'ї емоційну сферу підлітків) та інші [32].

Термін «міграція населення» (від лат. migration – переселення) визначає процес переселення людей, які змінюють місце проживання, перетинаючи кордони певних територій на постійній або тривалій основі [27].

Сучасна міграція з України здебільшого зумовлена виїздом громадян за кордон із метою пошуку місця роботи.

Ми можемо вважати сім'ю дистантною, якщо вона визначається специфічними життєвими обставинами, які зумовлені виїздом одного або обох батьків за межі країни.

Аналізу останніх досліджень і публікацій приділяли увагу проблемам сімейних відносин: О. Карабанова, С. Ковальов, А. Сергєєв, О. Шаграєва [27, 28, 35, 68];.

До числа українських науковців, які займалися дослідженням психологічні проблеми сім'ї: О. Балакірєва, О. Бондарчук, В. Бочарова, М. Голубенко, Т. Гончаренко, І. Гребеннікова, Л. Карамушка, З. Кісарчук, Т. Кравченко, О.Ліщинська, О. Максимович, Р. Овчарова, О. Петрунько, Л. Повалій, В. Постовий, В. Семиченко, С. Собкова, Т. Титаренко, О. Федоренко, Г. Федоришин, та ін. [4, 6, 14, 21, 27, 31, 36, 42, 54, 68].

Науковиця І.М. Трубавіна зауважує «дистантна – це та сім'я, члени якої проживають на відстані з різних причин: професія, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю і передача дітей тимчасово в інтернат, тощо. Сьогодні до них додаються ще сім'ї заробітчан за кордоном» [3].

У дослідженнях Е.Б. Агафонової зазначено, що «образ майбутнього у підлітків з дистантних сімей є більш негативним і менш сформованим, ніж у підлітків з повних сімей, причому, негативне сприйняття майбутнього з збереженням активної життєвої позиції і прагненням змінити ситуацію, а також амбівалентна множинність образу майбутнього в емоційній сфері і когнітивних уявленнях» [1].

Основні характеристики дистантних сімей у сучасному суспільстві досліджували й такі українські дослідники, які описують по-новому різні форми шлюбу і сімейні відносини від традиційного шлюбу до гостьового, охоплюючи поняття «студентської сім'ї» та «дистантного шлюбу» (В. Торохтій, В. Целуйко, Н. Соловйов) є новішими та також важливими. Цією проблематикою займалася вітчизняна дослідниця Д. Пенішкевич (типологія дистантних сімей); Н. Куб'як, Н. Гордієнко (зосередили увагу на

дистантній сім'ї як об'єкті соціально-педагогічної роботи); Л. Ковальчук, Т. Дорошок, (проаналізували поведінкові зміни дітей, які виховуються в сім'ях трудових мігрантів.); О. Двіжони (здійснила дослідження впливу дистантних сімей на емоційну сферу дітей молодшого шкільного віку). А. Ізотова, І. Трубавіна, І. Стародубцева у своїх наукових працях висвітлювали проблеми у соціально-педагогічній та психологічній роботі з дітьми трудових мігрантів [12, 27, 41, 42, 54].

На етапі підліткового віку зазначається у психолого-педагогічній літературі, що закладаються основи емоційного життя які у зрілому віці (Божович Л.І., Виготський Л.С., Максименко С.Д.) яскраво відображають себе у поведінці [6, 42, 53].

Дослідниця В.С. Мухіна вважає, що «виховання дітей у дистантній сім'ї має низку особливостей; під вихованням ми розуміємо «процес цілеспрямованого впливу на підлітка, метою якого виступає накопичення необхідного для життя в суспільстві соціального досвіду і формування прийнятної для суспільства системи цінностей. Внаслідок відсутності одного з батьків, у того, що залишився і займається вихованням виникає необхідність брати на себе процес вирішення всіх матеріальних і побутових проблем сім'ї, при цьому йому необхідно заповнювати виниклий дефіцит виховного впливу на дітей. Поєднувати всіх ці завдання досить важко, тому більшість дистантних сімей відчувають матеріально-побутові труднощі і стикаються з психолого-педагогічними проблемами» [35].

Багато дослідників говорять про те, що діти з дистантних сімей якщо порівнювати з однолітками є повні проблеми з шкільною успішність, такі діти більше роздратовані і мають нестерпний характер, що істотно відображається на їхній поведінці. Діти підліткового віку з дистантних сімей, самооцінку мають дуже низьку, у них відбувається прояв інфантильності, неприємлева взаємодія з рідними, сильно порушена статево рольова ідентифікація.

Дослідниці Є. Смирнова та В. Собкіна, після аналізу особливостей дистантних сімей у своїх працях зробили висновки, що «дітям з дистантних сімей для їх повноцінного психічного розвитку не вистачає:

- своєчасної емоційної підтримки та сприйняття дорослими характеру дітей;
- у вираженні почуттів – безпосередності (підлітки стають закритими, напруженими, дуже серйозними та усе, що відбувається сприймають дуже близько до серця і, часто не розуміють легких жартів);
- у своїх діях вони не надто рішучі, активні та впевнені;
- під час встановлення контактів з новими людьми дуже обережні;
- у них можна спостерігати невимушеність у відносинах, вміння приймати і грати нові ролі» [25].

У своїх наукових дослідженнях Н. Фонталова наголосила на тому, що «для підлітків з неповних, дистантних сімей характерний високий рівень самознищення, конфліктності, внутрішньої напруженості і загального негативного емоційного ставлення до себе. При цьому емоційний клімат неповних сімей нерідко відрізняється конфліктністю, емоційною нестабільністю, недоліком теплих довірчих відносин, а в ряді випадків і ворожістю» [45].

Якщо розглядати дистантну сім'ю за ієрархією, через активне втручання в процес виховання бабусь та дідусів може кардинально мати свої зміни, оскільки, відбувається змішання соціальних ролей, які досить часто у стосунках мають свої наслідки. Дитина, з одного боку, слухає маму, але ж потім вона розуміє, що то є бабуся, яка в дистантній сім'ї виконує роль мами та батька (працює, фінансово забезпечує, контролює навчальний процес.

Родині, що перебуває на відстані, складніше знайти баланс між відкритістю та строгістю зовнішніх кордонів. З одного боку, діадичні стосунки «мати-дитина» в неповній сім'ї можуть проявлятися з більшою силою, ніж у типовій нуклеарній родині, що зумовлює більшу обмеженість сімейної взаємодії, а з іншого боку, аутсайдери на макро- або мікро-системному рівнях можуть брати активну участь у сімейному житті.

Відсутність впевненості в своїх силах та у правильності власних виховних дій примушує батьків з неповних сімей звертатися до фахівців або інших осіб, яких вони вважають досвідченішими. Такою людиною можуть стати бабуся чи дідусь, приятелі або родичі батька або матері, а за певних обставин навіть представників навчальних закладів. Внаслідок цього в умовах відкритих зовнішніх кордонів зниження авторитету батьків може призвести до того, що дитина, не відчуваючи безпеки в сім'ї і, втративши довіру до найближчих дорослих, почне шукати іншого значущого дорослого в іншому середовищі. Ця проблема стає особливо актуальною в підлітковому віці, коли для підлітка думка однолітків і референтної групи перевершує значущість думки батьків.

Порушення не лише поведінкової, а й емоційної складової підлітків, батьки яких виїхали за кордон, а також недостатня увага підлітків до цієї проблеми визначили вибір теми нашого дослідження.

Об'єктом дослідження є емоційна сфера підлітків.

Предметом дослідження є особливості емоційної сфери підлітків з дистантних сімей.

Мета дослідження – вивчення особливостей та специфіки емоційної сфери підлітків, які проживають у дистантних сім'ях.

Гіпотеза дослідження: існують відмінності в особливостях емоційної сфери підлітків з повних та дистантних сімей.

Для перевірки гіпотези та досягнення мети ми визначили наступні завдання:

1. Вивчити теоретичний аспект психолого-педагогічної літератури з даної проблеми.

2. Провести емпіричне дослідження емоційної сфери підлітків з повних та дистантних сімей.

3. Проаналізувати емоційну сферу підлітків із повних та дистантних сімей.

4. Зробити порівняльний аналіз і підсумувати результати у висновках.

Методи дослідження: загальнонаукові теоретичні методи (теоретичний аналіз, узагальнення, систематизація, узагальнення); емпіричні методи, що використовуються у психологічних дослідженнях (включене спостереження, опитування, оцінка результатів діяльності, психологічна діагностика, методи математичної обробки емпіричних даних).

Структура дипломної роботи: наукова робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичний та практичний), висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ

1.1. Психологічний аналіз особливості феномену дистантної сім'ї вітчизняними та зарубіжними науковцями

Упродовж всього життя людини сім'я є найближчим середовищем, яке формує унікальність її життєдіяльності, тому сім'я відіграє ключову роль як мікрофактор у процесі соціалізації особистості. До основних соціалізаційних функцій сім'ї, зараховуємо забезпечення фізичного та емоційного розвитку особистості, формування статевої ідентифікації та розумового розвитку дитини, розвиток потенціалу та здібностей, формування почуття безпеки у дитини, формування особистісних ціннісних орієнтирів, засвоєння ключових соціальних норм дитиною і т. д. Зважаючи на ці функції, безсумнівним визначаємо те, що сім'я відіграє ключову роль під час виховання дитини, формування її особистісних якостей, що сприяють її формуванню як громадянина.

Сім'я, як ключовий чинник у розвитку психологічної, духовної, соціальної та економічної сфер суспільства, зазнає на собі прямого чи опосередкованого впливу змін, які в ній відбуваються. Це може проявлятися у формі інфляції, економічної нестабільності, безробіття, девальвації цінностей, надмірної політизації, демографічних зрушень та культурного оновлення тощо.

Науковиця О. Безпалько зазначає, що «сім'я є першоосновою духовного, економічного та соціального розвитку суспільства. В процесі свого розвитку вона набула таких функцій, які тільки в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвитку та широку життєдіяльність як соціального інституту» [6, с. 59].

Такі науковці як А. Харчев, Т. Гурко, Т. Андрієва, С. Голод, А. Антонов досліджують у своїх наукових працях проблеми сім'ї як соціального інституту [7, 15, 19];.

Сімейну дисфункцію та її дезадаптованість досліджували Н. Краснова, С. Харченко Т. Семигіна, Л. Харченко, В. Солодникова та ін. Перечислені дослідники наголошують проблемах у здійсненні батьками своїх ключових сімейних обов'язків, а також на девіації сімейних стосунків [6, 9, 24, 53, 58].

Проблемою дистантних сімей займалися наступні вітчизняні фахівці у своїх наукових роботах: Д. Пенішкевич, Ф. Мустаєва, О. Безпалько, В. Торохтія, К. Левченко, І. Трубавинний та ін. [25, 32].

У сучасному суспільстві спостерігається зростання дистанційних сімей, внаслідок трудової міграції, потреби у фінансовому забезпеченні життєдіяльності сім'ї, в якій один або обоє батьків працюють за кордоном, або чоловік залишив сім'ю в країні, а також з урахуванням сьогоднішніх подій – воєнного стану в Україні, де людина бореться за Батьківщину, а жінка з дитиною повинна перебувати за кордоном у цілях безпеки або вимушеного переселення, внаслідок зруйнування їхніх домівок. Зазначена проблема набуває соціальної важливості, оскільки має вплив на різноманітні аспекти сімейного життя та благополуччя дітей.

Дослідження вище описаної проблеми є актуальним, адже кожен новий етап розвитку суспільства збільшує зацікавленість питаннями формування та функціонування сім'ї.

Вивченню проблеми взаємин далеких родин присвячена велика кількість наукових праць, з-поміж яких можемо зосередити нашу увагу на дослідженнях таких дослідників як М. Домбровська, Н. Боказевич, І. Бородін, В. Гончаренко, О. Стефанишин, О. Юр'єва, Т. Ткач та ін.

Огляд наукових праць підтверджує, що проблеми дистантних сімей стають об'єктами вивчення дослідників із різних галузей, зокрема можемо вказати на соціологію, психологію, сімейну терапію та інші. Різні дослідження у даному напрямку розглядають різні аспекти феномену дають

змогу зрозуміти її особливості та труднощі які досить часто виражаються у сімейному житті.

Сучасна перебудова шлюбу та сімейних стосунків відзначається зміною рольових відносин у сім'ї. Відсутність чітко встановлених норм для регулювання рольових відносин, які визначає перед собою сучасна сім'я, призводить до низки проблем соціального та психологічного характеру.

Серед таких проблем можемо визначити вибір способу рольової взаємодії у дистантній сім'ї та формування відповідального ставлення до сімейних обов'язків серед членів такої сім'ї.

Вивчаючи та досліджуючи проблематику дистантних сімей, А.Й. Капська, В.С. Торохтій підкреслюють, що «найбільш типові позиції підлітків у сім'ї, що правомірно можна віднести до дистантних позиція «покинутої дитини» – діти належать самим собі, їхня поведінка не контролюється; позиція «відчуження підлітка» – з'являється у тих сім'ях, де батьки захоплені лише власними проблемами, немає взаєморозуміння, духовної близькості з дітьми; «суперечлива позиція» – наявні постійні конфлікти між батьками, підлітки повинні пристосовуватися до різних вимог батьків; позиція «пригніченої дитини» – поведінка підлітка занадто контролюється; позиція «заголубленої дитини» – з дитини роблять «ідола»; класифікується сім'я як дистантна за особливими умовами її життя (це сім'я мало турботлива, з непостійним батьківством» [18].

Д. Пенішкевич, аналізуючи життєдіяльність цих сімей, життєві ситуації, що складалися у сім'ях, де батьки перебували за кордоном, на заробітках умовно класифікувала їх на категорії, до яких належать благополучні та неблагополучні сім'ї.

Вітчизняні дослідники: Т. Кривко, Л. Ковальчук, Т. Дорошок, Н. Куб'як, проаналізувавши такі сім'ї та звернули увагу на те, що у дистантних сім'ях мають бути створені особливі сприятливі вимоги, та належний стиль виховання. Науковці у свої працях наголошують: «Під дистантною сім'єю ми розуміємо таку сім'ю, яка характеризується

особливими умовами сімейного життя, пов'язаного з перебуванням одного (чи обох) батьків за межами країни» [19].

Характерними ознаками дистантної сім'ї можуть бути наступні показники:

- проживання членів сім'ї відокремлено (у випадку якщо батько чи мати один за кордоном);
    - відстань праці, домівки на відстані;
    - особливості змін, що відбуваються у ціннісних орієнтаціях;
    - порушення сімейного балансу;
    - переваги одній із сімейних функцій більшої значущості (психологічний, соціальний, духовний економічній рівень)» [46].

Сім'я, як соціокультурний інститут, зазнає значних змін як в Україні, так і в інших розвинених державах, що проявляється, зокрема, в:

- зменшенні кількості шлюбів;
- падіння народжуваності та зменшення кількості дітей у сім'ї;
- збільшення кількості розлучень та створення сімей окремо проживаючим подружжям;
- збільшенні кількості неповних сімей, внаслідок незареєстрованих шлюбів та зростання частки дітей, народжених поза шлюбом.

В Україні на сьогодні найбільш поширеним є тип сім'ї, що складаються з подружжя та одного, рідше двох і більше дітей. Ще одним розповсюдженим типом є неповні сім'ї. Соціально-демографічна ідентифікація «неповної сім'ї» ґрунтується на випадках, коли внаслідок різних обставин дитина виховується та піклується одним із батьків. Як відомо, неповні сім'ї виникають через такі основні фактори як розлучення, які не призводять до укладення наступного шлюбу, або роздільне (у зв'язку з різними обставинами) спільне проживання подружжя; вдівство внаслідок передчасної смерті одного з батьків дитини; народження дитини поза шлюбом від одного з батьків, котрий є одиноким.

Враховуючи те, що в більшості випадків мати виконує роль єдиного годувальника і батька, ці сім'ї часто отримують назву «материнські».

Визначити точну кількість материнських сімей нелегко. Офіційна статистика не враховує фактичні сім'ї (що не зареєстровані офіційно), а також ті, що за офіційними документами існують, але насправді розпалися. При позашлюбних народженнях батьківство може бути зафіксовано в документах під час реєстрації дитини, але насправді батько не має впливу на її виховання та утримання. З іншого боку, деякі матері-одиначки можуть вийти повторно заміж, проте статус їхніх дітей в актах громадянського стану не зміниться (винятком може бути всиновлення), і цих дітей будуть продовжувати вважати позашлюбними.

Загальний показник неповних сімей за визначений період визначається за кількістю зареєстрованих в органах реєстрації актів цивільного стану розпалися сімей з дітьми (розлучення) та за списками одержувачів «підвищених» аліментів (позашлюбних). та пенсії на дітей у зв'язку з втратою годувальника (сім'ям вдови) в органах соціального захисту населення.

Ринкова економіка відкрила для всіх громадян України свободу вибору діяльності, дала їм широку життєву орієнтацію та можливість будувати матеріальний добробут і добробут сімей. Зокрема, офіційного статусу та поширення набула неповна зайнятість (зайнятість на кількох робочих місцях), а також спостерігається зростання неформальної зайнятості. Проте способи пристосування до нових умов і боротьби з бідністю, запропоновані суспільством, виявились непридатними або недосяжними для самотніх жінок з дітьми.

Одинокі матері (незалежно від сімейного стану) та їхні діти потребують не тільки різного роду матеріальної допомоги, а й соціальної допомоги неповним сім'ям для реалізації функцій соціалізації. Визначення і оцінка характеру і ступеня «потреби», а не лише формальних структурних аспектів і генезису таких сімей, є важливими для обґрунтування і створення

програм і методів соціальної та інших видів допомоги. Соціальний норматив повинен поширюватися на кожну дитину і повинен бути розрахований, враховуючи реальні потреби дітей в житлових умовах, медичному обслуговуванні, одязі, освітньому і рекреаційному забезпеченні та інших послугах відповідно до міжнародної Конвенції про права дитини, ратифікованої Україною [24].

Виховання в сім'ї здобуло низку беззаперечних досягнень, до яких необхідно зарахувати сприятливий морально-психологічний та емоційний клімат, атмосферу турботи, любові та підтримки, духовний зв'язок, близькість батьківської діяльності, спадкоємність поколінь, надійний приклад дорослих, формування етичних цінностей особистості внаслідок освоєння системи цінностей і родинних традицій, стереотипи, які стосуються спілкування та поведінки і т. д. Однак є випадки, коли в неповних сім'ях виховання має деформуючий вплив на розвиток дитини.

До структурних змін сімей відносяться:

• Збільшення кількості неповних сімей, зокрема й дітей, які були народжені поза шлюбом від одиноких матерів або неповнолітніх матерів, що призвело до збільшення кількості покинутих дітей.

• Відсутність емоційного, довірливого спілкування в сім'ях, висока конфліктність у стосунках між дорослими у родині та у дитячо-батьківських стосунках, наявність несприятливого емоційного фону в цілому, відсутність психолого-педагогічна знань у батьків тощо.

У сучасній психології існує велика кількість типів сімей. Особливі риси кожної родини впливають на ефективність чи неефективність навчання та виникнення проблем у поведінці школярів. Будь-який тип сім'ї може бути об'єктом соціально-психологічної підтримки. Однак ступінь потреби в ньому буде різним, як і зміст підтримки.

Неповні сім'ї, які мають низький соціальний статус у будь-якій зі сфер життя, не можуть впоратись із функціями, які на них покладені. Отже, в залежності від типу проблем, такі сім'ї потребують довготривалої форми

роботи, а зокрема в рамках педагогічної, психологічної, медіаційної допомоги [19].

Науковець Б.Н. Алмазов виокремлює чотири види неповних сімей, які призводять до виникнення «важких» дітей:

- сім'ї, які мають дефіцит освітніх ресурсів, неповні сім'ї;
- сім'ї, які мають недостатньо високий ступінь розвитку батьків, які не мають можливості сприяти вихованню дітей;
- сім'ї, у яких велика кількість часу витрачається для підтримки матеріального добробуту, чим вони й створюють небажане середовище для виховання дітей;
- конфліктні сім'ї, у таких видах сімей діти зазвичай демонстративно конфліктні;
- старші діти, які протестують проти конфлікту, який існує й обирають сторону одного з батьків;
- етично неповні сім'ї. Члени такого типу сім'ї підкреслюють відмінності у світогляді та принципах організації сім'ї, мають намір реалізувати власні цілі на шкоду інтересам інших, бажання домінувати над іншими тощо;
- педагогічно неспроможні сім'ї. Серед наслідків виховання в таких сім'ях можемо назвати бездоглядність, безініціативність, сліпа слухняність тощо [2].

Внаслідок аналізу особливостей української сім'ї в умовах сьогодення, можемо зазначити, що сім'я – модель суспільства, яка на конкретному етапі історичного розвитку, показує цінності, як психологічні, моральні, так і духовні.

Проблема сім'ї залишається актуальною завжди і важливо, щоб у кожній сім'ї дитина знаходила надійний захист і підтримку.

Екологічні катастрофи, національні протиріччя, військові конфлікти, економічні проблеми та інші негаразди змушують велику кількість людей до міграції по різних куточках світу. Загальну кількість людей, які щороку залишають свої країни, можна оцінити багатьма мільйонами. Відповідно до

опублікованих даних, які опублікувала Міжнародна організація праці, на початку XXI століття світова трудова міграція становила близько 120 млн осіб, тобто 2,3% населення світу.

«Міграція населення» (від лат. migration – переселення) визначає процес переміщення осіб, що охоплює перетин кордонів різних територій і зміну місця проживання на довгий період чи назавжди.

Основною причиною сучасної міграції з України є виїзд громадян за кордон з метою працевлаштування.

Отже, ми розглянемо сім'ю, у якій створені особливі умови життя, що пов'язані з місцем перебування одного (або двох) батьків за її межами [23].

Важливою причиною залежності емоційно дистанційних сімей від зовнішніх умов, від особистості як соціальної істоти є зміст життя особистості в суспільстві зважаючи на всю його складність та суперечливість. Отже, можемо відзначити, що суспільні відносини, в яких особистість може відчувати нерівність у порівнянні з іншими, завжди характеризуються протестною поведінкою. Однак можемо точно зустріти ту людину, яка буде цілком задоволена власним становищем у суспільстві. Це може статись внаслідок того, що особистість втомилася оцінювати себе часто.

Також причиною утворення дистантної сім'ї може бути соціально-економічна складова, яка характеризується потребою у фінансовому забезпеченні функціонування сім'ї, створенням умов для збереження належної освіти, перевагою батьків платних послуг. З одного боку, і неможливість задовольнити потреби сім'ї в країні, а з іншого, потребують допомоги батьків, які шукають добре оплачувану роботу за кордоном.

Зокрема, соціально-психологічна причина виникнення дистантних сімей, визначає міжособистісні стосунки серед членів сім'ї, серед яких можемо виділити конфлікти в сім'ях, які виникають родичами та між знайомими. Міжособистісні конфлікти, що виникають через незадовільне соціальне самопочуття людини, і відносини, які з ними пов'язані, є

небезпечними тим, що вони загострюються або поступово накопичуються через тривале невдоволення, роблячи їх важкими для виявлення та запобігання. Вони можуть починатися вже на ранніх етапах спільного життя, а з часом ставати все більш нестерпними, зрештою призводячи до працевлаштування [11].

Також однією з причин описаної проблеми є те, що найбільша інтенсивність трудової міграції притаманна розлученим людям, у яких часто виникає проблема забезпечення дитини, не маючи підтримки від другого з батьків, зокрема це стосується жінок-мігранток. У нинішніх реаліях неповнолітні діти з подібних родин можуть проживати як з бабусями, дідусями, родичами, так і у друзів чи старших дітей.

Ті міжособистісні конфлікти, які яскраво виявляються в конкретних ситуаціях, коли конфлікт між людьми не має іншого вирішення, окрім як виїзд за кордон.

Проблема дистанційної родини перебуває під наглядом державних, урядових та громадських організацій.

Ф. Мустаєва у своїх роботах каже, що людина шукає віддалену родину, в якій життя кожного з подружжя визначається специфікою їх професії. Більшість випадків проходять окремо. Серед таких сімей вона зараховує сім'ї військовослужбовців, артистів, моряків, спортсменів, бортпровідників, геологів, космонавтів і наголошує, що таких сімей існує в середньому 4-6% від загальної кількості [23].

Науковиця І. Трубавіна підкреслює віддаленою ту родину, в якій члени, знаходяться на відстані один від одного, внаслідок різних причин зокрема професійної діяльності, лікування, ув'язнення, неможливість забезпечувати сім'ю і тимчасове переведення дітей в інтернат. Дослідниця схильна зарахувати такий тип до неблагополучної сім'ї [18].

І. Торохтій відносить до дистантної сім'ї (це сім'я з недостатньою турботою, з нестабільним походженням) представників таких типів професій

як військові, моряки, бортпровідники, геологи, великі спортсмени та художники [19].

Науковиця Д. Пенішкевич вказує, що вони належать до далеких родин заробітчан за кордоном. Внаслідок аналізу їх життєдіяльності, науковиця висуває наступну класифікацію, поділяючи їх на кілька умовних типів:

1) сім'ї, в яких панує взаємне розуміння (кожен член родини, разом із батьками, здійснює покладену на нього роль, проте один із них перебуває на заробітках, мотивуючи себе заробітком на навчання дітей, будівництво власного житла, започаткування успішного бізнесу тощо; проте таку родину не можемо визнати як сімейну, соціальну) ;

2) неблагополучні дистантні родини – це такі, де один із батьків (зазвичай батько) залишається вдома з дітьми, що ускладнює виконання обох батьківських ролей. Це може призвести до стресових ситуацій серед членів родини, а згодом і до депресії. Однією з причин є часті втрати роботи через необхідність підтримувати матеріальне становище сім'ї.

За такою ознакою можна виокремити такі дистантні родини:

• утворені внаслідок тривалого перебування одного з батьків у в'язниці;

• формується після від'їзду одного з батьків за кордон на заробітки (як правило, перебування цього батька за кордоном на заробітки триває десять і навіть більше років);

• утворюються після від'їзду одного з батьків у ближнє зарубіжжя (постійне перебування на сезонних роботах);

• утворилися внаслідок фактичного розпаду сім'ї (чоловік або дружина тривалий час проживають окремо від сім'ї, що відбувається приблизно за таких умов:

а) «коса пішла на камінь» (ніхто не хоче її віддавати);

б) розгадка їхніх амбіцій через сімейні сварки, тому один із них живе з батьками, окремо від родини з дитиною);

в) один із батьків прагне розірвання шлюбу, інший перешкоджає шлюбу та шлюборозлучному процесу.

В умовах дистантної сім’ї через відсутність одного, а іноді й обох батьків змінюються взаємини між батьками та дітьми, що в загальному впливає на сімейну систему: діяльність та взаємодія як усередині системи, так і за її межами. Взаємодія між батьками та дітьми формує зразки поведінки, правила і норми, що складають соціальний досвід дитини, і це безпосередньо позначається на її емоційних зв’язках і взаєминах з іншими людьми (вчителями, однолітками, друзями).

Дистантна родина має динамічну характеристику: вона може з’являтись визначеній стадії життєвого шляху сім’ї, а згодом, внаслідок зміни умов, сім’я може знову набути колишньої форми. Період віддаленого існування сім’ї обов’язково позначається на її подальшому розвитку, впливаючи на кожного з членів родини.

У дистантних родинах діти відсторонюються від батьків внаслідок втрату стабільне спілкування, а їхні стосунки набувають формального характеру, а пріоритет віддається економічному статусу. Внаслідок відсутності безпосереднього спілкування, а також особистої розмови, за результатами соціальних досліджень, діти відчувають тугу за батьками, з нетерпінням чекають на наступну зустріч, а після їхнього від'їзду їхня поведінка змінюється на негативну, оскільки щоденне спілкування про питання і проблеми є необхідною освітою для розвитку дитини. які виникають у її житті.

Зміни в освітній діяльності мають свої наслідки. Дітям у дистантних сім’ях бракує приємних і позитивних позитивних емоцій і відчуттів, що помітно у взаємодії з дорослими, помітно також байдуже ставлення до батьків, і до себе зокрема. Діти з таких сімей часто хочуть відчувати любов обох батьків, приємність у спілкуванні, лагідність у різні моменти своєї активності в різних видах діяльності. Їм важливо бачити любов дорослих і розуміти, що вони теж потрібні, щоб через любов і розуміння відбувався виховний процес для їх розвитку. Часто можна спостерігати, як з них знущаються та погано поводяться однолітки, родичі тощо. Емоційна

відсутність часто призводить до певного протесту та впливає на розлуку з ними, що має несприятливі наслідки, які впливають на самооцінку та самооцінку та суттєво змінюють їх життя і проявились через дезадаптивну поведінку.

Зокрема, можуть існувати певні складнощі з веденням домашнього господарства, оскільки один із батьків відсутній, і це спричинює змінює власне ставлення до щоденних проблем і функцій, які стосуються господарства. Для таких сімей характерне небажання дітей допомагати по дому, намагання грубо і різко реагувати на прохання чи зауваження рідних. У більшості таких сімей має місце формалізація стосунків між батьками та дитиною, або ж може існувати психічне насильство над дитиною, що може мати вияв у приниженні, погрозах та зловживанні довірою, які відбуваються на постійній основі.

1.2. Умови розвитку особистості підлітків з дистантних сімей

Сім’я та родинні стосунки займають значне місце в житті кожної людини, поряд із реальною діяльністю, організацією стосунків з колегами по роботі. Згідно з дослідженнями (Н. Коряк, Дж. Скотт, Ф. Бородкін, Ч. Ліксон, Л. Карпова, Дж. Р. Паркінсон), ці сфери людської діяльності найбільш повно виявляють наявність чи відсутність більшої чи меншої міри прояву особистих проблем, а також породжують велику кількість конфліктів з різним ступенем напруженості [3].

У сучасних умовах сім’я, як економічний та соціокультурний феномен, зазнає впливу різних чинників. Сучасна сім’я проходить процес становлення та розвитку у складних і суперечливих умовах. Серед ознак визначаємо різку зміну суспільних відносин та економічних функцій сучасної сім’ї. Збільшення кількості неблагополучних сімей відбувається внаслідок різкого погіршення матеріального становища сім’ї. У теперішній час через велику кількість різних обставин, можемо простежувати в сімейному оточенні дефіцит спілкування батьків і дітей. Виховний потенціал батьків відіграє важливу роль під час виховання покоління, яке підростає, під час формування особистості дитини, а особливо підлітка. Вирішальними аспектами у сімейному житті є: емоційна єдність між дитиною та батьками; емоційні стосунки між членами сім’ї; відчуття захисту, любові, важливості. Під час спілкування виникають не тільки когнітивні ознаки особистості, а також невід’ємні складники психічного життя: усвідомлення власного «Я», самооцінка, оволодіння методами протидії зовнішньому тиску, відчуття власної особистості за будь-яких життєвих обставин, створення критеріїв ставлення до інших людей [14].

Оскільки розлучення стає все більш поширеним, питання його впливу на студентів стає особливо важливим. Чимало психіатрів і психологів вважають, що розлучення батьків стає ключовою неприємною подією для

підлітка, яка постає як причина невпевненості в собі і спричиняє травматичні переживання.

Серед перших емоційних реакцій, які проявляться у підлітка на процес розлучення батьків можуть бути шок, тривога, відсутність впевненості у завтрашньому дні, страх, самообвинувачення за події, потреба пристосуватися до відсутності одного з батьків, злість та роздратування, смуток та сум, образа та ревнощі. Проте наслідки розлучення можуть позначатись на дитині упродовж тривалого часу і можуть проявлятись навіть на початку її дорослого життя.

Підлітковий вік є одним із найскладніших етапів онтогенезу особистості, адже в цей час триває не лише глибока трансформація психологічних моделей, що сформувались перед тим, але ще можуть виникнути новоутворення, а також починають закладатись основи усвідомленої поведінки, формується загальний напрямок у розвитку психології, відбувається формування конкретних уявлень і соціальних орієнтирів.

Вагомим етапом під час формування життєвого досвіду підлітків є пошуки сенсу життя, а також моральних цінностей. Їхня поведінка та світогляд у цьому віці часто набувають максималістичного характеру. Нерідко у своїх пошуках підліток стає «самотнім мандрівником».

Під час процесу самовизначення та самоствердження особливе значення займає соціальне оточення підлітка, зокрема родина, адже це саме той час, коли діти потребують прикладу батьків, їхньої поради та підтримки. Негативний вплив на перераховані вище фактори відбувається за відсутності одного або обох батьків.

Цей той вік, коли починає змінюватись самооцінка щодо компетентності, можливостей впливу, і значно менше щодо самоцінності. Під час спілкування з друзями або наодинці підлітки часто почуваються самотньо, але рідше відчувають це в шкільній ситуації або під час спілкування з чи дорослими. Доведено, що батьківська підтримка відіграє

суттєву роль у формуванні на самооцінки підлітків, і разі відсутності підтримки або її незначною кількості, то самооцінка перестане розвиватися належним чином, а батьківський контроль і вимоги або не матимуть ефекту, або лише погіршать ситуацію

Негативні наслідки виховання дитини в умовах віддаленої сім'ї включають виникнення відчуття закомплексованості, почуття ворожості, підвищеного рівня тривожності, домінування у поведінці залежності, статево-рольової ідентичності, несформованості Я-образу, імпульсивності тощо.

Чимало дослідників, як представників класики, так і сучасності, ключовою характеристикою здорового розвитку особистості вважають формування автономії та індивідуалізації підлітка, що виявляється у незалежності від батьків, самостійності та відповідальності. На важливості зазначеного аспекту розвитку особистості наголошували класики: А. Адлер, В. Франкл Е. Фромм, Д. Юнг та ін. Наприклад, Е. Фромм зауважував: «Будь-які форми людської діяльності повинні породжуватися самою людиною, а не зовнішньою для неї гетерономною силою» [2, 52, 54, 58].

На думку К. Юнга: «Продуктивні схеми орієнтації і поклоніння формуються при активній участі самої людини. Нормальний розвиток особи пов'язаний з процесом індивідуації, тобто самостановлення і самовдосконалення людини, коли людина живе сама, вільно і самостійно організовуючи своє життя і несучи за неї відповідальність, оволодіваючи впливом сфери несвідомого» [32].

А. Адлер, під час опису мети та процесу психотерапії, відзначав значення самостійної діяльності людини під час формування власної особистості. На думку А. Адлера, встановлення гармонійного співвідношення між прагненням до особистої переваги та почуттям спільності можливе за активної, свідомої та розумної участі самої людини.

Як зауважує В. Франкл, «Нормальний розвиток особистості передбачає усвідомлення самою людиною відповідальності за свідомість свого

існування; значуща позиція щодо власного життя повинна формуватися виключно самостійно» [32].

Базовими компонентами у розвитку особистості в підлітковому віці Ф. Райс та інші сучасні автори вважають автономію тобто незалежність та індивідуацію. Водночас під індивідуацією розуміється процес, під час якого підліток починає поступово віддалятись від батьків та починає ставати самостійним. Вона вміщує у собі процес самоідентифікації серед інших та самоусвідомлення. Для того, щоб мати змогу почати переймати роль дорослого зі всіма її правами та обов'язками на етапі переходу від дитинства до зрілості підліток потребує певної автономії та самоідентичності [15].

Процес індивідуації може відбуватися як у здоровій, так і в патологічній формі. Д. Деніелс здійснив порівняльне дослідження здорового і хворобливого процесу індивідуації, яке дало зрозуміти, що підлітки, у який нормально проходить процес індивідуації, віднаходять самосвідомість дорослого, але при цьому продовжують залишатись функціональними членами сім'ї. Зокрема, для них характерне свідоме розуміння життєвих цінностей і бажання отримати незалежність.

Ф. Райс розуміє автономію як підліткову незалежність, або свободу. Науковець виокремлює два риси автономії: поведінкова (підліток набуває незалежність та свободу настільки, що здатен діяти та самостійно ухвалювати рішення, без надмірного зовнішнього керівництва) та емоційна (дитина звільняється від емоційних зв'язків з батьками). Згідно з дослідженнями, у підлітків спостерігається різке зростання прагнення до самостійності в поведінці, і вони наполегливо домагаються права вирішувати самостійно. (наприклад, коли йдеться про вибір стилю одягу чи друзів), однак при цьому підкоряються. Вказівки батьків у серйозних питаннях (наприклад, що стосуються освіти) [54].

Згідно з переконаннями Ф. Райс: «Підліткам потрібні такі батьки, які дають їм свободу не відразу і в повному обсязі, а поступово – у міру того, як вони вчаться нею користуватися. Підлітки хочуть мати право робити власний

вибір, проявляти свою незалежність, сперечатися зі старшими і відповідати за свої слова і вчинки, але їм не потрібна повна свобода. Повна свобода, надана дуже швидко, може сприйматися дитиною як відторгнення сім'ї, у неї може виникнути почуття тривоги бо не вміє користуватись цією свободою» [54].

На відміну від поведінкової автономії, в підлітковому віці перехід до емоційної визначається поведінкою батьків. Домінуюча поведінка батьків і їхній акцент на залежності дитини до дорослого віку перешкоджають її соціальному розвитку, що призводить до інфантильності, відсутності самостійності та незалежності у прийнятті рішень. На противагу цьому, при емоційному відторгненні, підлітки можуть не отримати достатньої емоційної батьківської підтримки. Ф. Райс вважає, що для вирішення цього питання, подібно до інших ситуацій, варто віднайти «золоту середину».

Згуртованість сім'ї характеризує ступінь згуртованості або, навпаки, роз'єднаності її членів. Згуртованість сім'ї є найбільшою, коли діти молоді, і поступово слабшає, коли підлітки починають дорослішати і досягають статусу незалежної особистості. Під час процесу дорослішання дистанція у стосунках між підлітками з батьками збільшується; при цьому хлопчики проходять цей етап швидше, ніж дівчата

У підлітковому віці надмірна згуртованість сім'ї здатна заважати формуванню індивідуальності підлітка. Згідно з дослідженнями, найменша єдність у сім'ї спостерігається під час досягнення перехідного віку дітьми. Це можемо пояснити бажанням підлітків бути більш самостійними, розвивати власний спосіб життя, що пов'язано безпосередньо з самим процесом індивідуації. Можемо помітити, що чим старші діти, тим більша з'являється дистанція між ними та їхніми батьками; це зумовлено підлітковою потребою в автономії та незалежності в особистому життєвому просторі. У той час, поки діти ще не досягли перехідного віку спостерігається найбільша згуртованість у сім'ї. У процесі дорослішання дітей, сімейна близькість повинна поступово згасати, щоб допомогти

формуванню зрілих відносин між членами родини, які сприяють становленню особистості підлітка та його подальшому розвитку як повноцінних дорослих [15].

Дослідник Н. Дж. Кобб бачить досягнення самостійності як одну з найважливіших проблем, з якою стикаються підлітки. Автономність передбачає самостійність і прийняття відповідальності за свої дії; більша участь у вирішенні питань. Під час процесу дорослішання від підліткового віку до юності поступово зростає частота прийняття самостійних рішень; а з віком зменшується обсяг рішень, які ухвалюють спільно з батьками або виключно батьками [45]. Він вважає так: «У процесі індивідуації підлітки повинні позбавитися від одного з найбільших досягнень свого дитинства: їм належить розібрати і побудувати наново психологічну структуру, в якій вони перебували в дитячому віці» [45].

Роль батьків також має неабияке значення. Їх вплив може як сприяти, так і гальмувати розвиток самостійності. Відповіддю на підліткове бажання мати право власного голосу та здатність впливати на батьківське рішення, які їх стосуються, проте деякі батьки можуть переходити до того, щоб давати своїм дітям все більше відповідальності; інші ж можуть мати негативну реакцію на підліткове бажання до збільшення самостійності. Відсутність конфліктів у родині значно полегшує шлях підлітків до психологічної зрілості.

Оскільки маленькі діти без критики ставляться до переконань і поведінки своїх батьків, підліткам варто переоцінити набуті переконання і цінності, щоб зрозуміти, які з справді притаманні підлітку, а які цінності належать його батькам. Науковець вважає, що тільки розраховуючи на підтримку на батьків, дитина може має можливість відчути власні сили для самостійного функціонування та пізнання світу. Те, чому навчили в дитинстві, забезпечило автономію дитини в цьому віці, має бути переборено підлітком для його майбутнього розвитку, відповідно, процес називається індивідуацією.

Чинниками для підлітка, які здійснюють вплив на наслідки від розлучення батьків, є атмосфера в родині, батьківська поведінка, факт наявності або відсутності опіки над дітьми до та після розриву, емоційні переживання батьків й обставини, що спричинили розпад родини. Розлучення, і в який спосіб відбувся процес розлучення, як повпливало розлучення на кожного з батьків і на їхні нові стосунки, рішення про опікунство, а також ступінь втягнутості дитини в конфлікт між батьками.

Діти, які мали досвід переживання розлучення та повторного шлюбу батьків, мають більший ризик зіштовхнутися з психологічними проблемами, ніж ті діти, які виросли у міцній сім'ї. Дослідники зазначеного питання можуть підтвердити, що ті підлітки, які ніколи не наштовхувались із розлученням батьків, позитивніше оцінюють клімат в сім'ї (теплоту та конфліктність у стосунках, а також стиль батьківського піклування), на відміну від підлітків, які пережили відхід одного з батьків. Підлітки, яких виховують прийомні батьки, набагато рідше демонструють поблажливе ставлення до них, порівняно з підлітками, які живуть із мачухами. Конфлікти у сімейному побуті, часто можна спостерігати в сім'ях з прийомною матір'ю, а в сім'ях з прийомним батьком панують холодні відносини. У неповних сім'ях (де один із батьків відсутній) авторитарні або дуже ліберальні стосунки присутні частіше, ніж у нормальних сім'ях.

Розлучення батьків може по-різному впливати на підлітка, але найбільш травматичною є ситуація, коли батьки залучають дитину до конфлікту, змушуючи стати на чийсь бік.

Дослідження вчених показують, що підлітки, які живуть по черзі з батьком і матір'ю, між якими відсутнє взаєморозуміння, нерідко мають відчуття втягненості в конфлікт; адже батьки діють узгоджено,й втягнення дітей у конфлікт мінімальна, навіть за умови близьких стосунків підлітка з кожним із батьків. Якщо розлучення проходить мирно, це може позитивно вплинути на батьків і дітей підліткового віку, знизивши рівень конфліктності в сім'ї.

Для того, щоб молоді люди адаптувались до факту розлучення батьків вирішальний вплив має здатність батьків адаптуватися до нової ситуації: зростання хвилювання у батьків підвищує ймовірність порушення емоційної рівноваги дитини. Проте у тих випадках, коли факт розлучення полегшує життя приносить полегшення, воно позитивніше починає впливати і на їхніх дітей.

Дослідження впливу розлученого подружжя на адаптацію дітей підліткового віку показало, що чинниками, які найтісніше пов'язані зі спроможністю підлітка адаптуватися до нових життєвих обставин, є:

- наявність глибоких стосунків із батьком чи матір'ю, які проживають разом із дитиною, доглядають її та допомагають у щоденних справах.;
- відсутність у підлітка почуття причетності до конфлікту між батьками. Вплив розлучення на підлітків багато в чому визначається тим, наскільки ефективно батьки вирішують конфлікти і як сильно підліток відчуває свою причетність до ситуації.

Багато авторів виявили, що схильність до розлучень часто успадковується: діти розлучених батьків розлучаються частіше за тих, хто виріс у родинах без розривів. Таке явище бути зумовлено тим, що діти розлучених батьків сприймають розлучення як звичний варіант вирішення сімейних проблем, а їхнє почуття відповідальності за шлюб є ослабленим.

Чимало авторів у своїх працях відзначають важливість того, що дитина росте без одного з батьків, що призводить до збільшення ймовірності психічних та особистих проблем, до підвищеного рівня суїцидальних намірів, зловживання алкоголем і наркотиками, заниженого рівня відчуття власної гідності та недооцінка своїх здібностей, негативне ставлення до батьків і підвищена потреба в консультації психолога.

Хлопчики, вихованні матір'ю, нечітко визначають свої чоловічі обов'язки у родині та суспільстві, часто демонструють залежність від оточення, уникають агресивної поведінки та відчувають труднощі в

комунікації з однолітками. З плином часу та дорослішанням підлітка вплив відсутності батька поступово знижується.

На дівчат факт відсутності батька справляє протилежний ефект; це може у них створити деякі складнощі в статевому житті. У разі виховання дівчинки одним із батьків можливе формування маскулінних рис поведінки, що може позначитися на її жіночності.

За даними досліджень Ф. Райса, конфлікти в родині можуть бути пов'язані зі схильністю підлітків до злочинної діяльності, зниженням їх успішності в школі та низьким рівнем професійних прагнень: розлучення батьків змушує «Я» дуже страждати – особливо, коли підліток почувається винним у тому, що сталося в сім'ї, або стикається з труднощами, пов'язаними зі ставленням оточення до схожих ситуацій. Для відновлення зруйнованої розпадом сім'ї самооцінку, а також для подолання стресу, який викликали сімейні конфлікти, діти, що виховуються в розлучених родинах (на відміну від дітей з неповних сімей), можуть частіше вдаватись до ризикованої поведінки: куріння, вживання алкоголю та наркотиків тощо).

Менш схильні до шкідливих звичок підлітки з міцних сімей і ті, чиї батьки розлучилися в дитинстві.

Дослідники вважають, що такі дії можна пояснити прагненням підлітків, чиї батьки щойно розлучилися, навчитися адаптуватися до труднощів сімейної ситуації без допомоги дорослих, а також відсутністю позитивного впливу з боку батьків. Результати досліджень науковців також показують, що розлучення має більший негативний вплив на хлопчиків-підлітків, ніж на дівчат. У разі, коли один із батьків, з яким дівчинка проживає, створює нову родину, ймовірність звернення до наркотиків у неї може збільшитись.

Автори дійшли висновку, що повторний шлюб зі сторони батька, який живе разом з дітьми, має більш благотворний вплив на хлопчиків, ніж на дівчаток. Науковці Флевелінг і Бауман виявили, що найменша ймовірність виникнення у підлітків досвіду вживання алкоголю, куріння та статевих

стосунків спостерігається в міцних родинах. Дослід, який провели Стартер, Стюарт і Лінн, показало, що хлопчики в сім'ях без батьків менше конфліктували вдома, ніж у сім'ях з одним батьком або без матері, і вони мали більш позитивне самоуявлення. Залишившись без батьків, сини частіше приймають роль годувальників, що забезпечує їм новий статус. Проте доньки, які потрапили в подібну ситуацію, починають частіше сваритися з мамами; їхня самооцінка значно падає. Чимало дослідників доходять згоди, що дівчата швидше адаптуються до змін, спричинених розлученням, ніж хлопці. Гілес-Сімс і Кросбі-Барнетт визначили: «Якщо підліток виховується тільки одним батьком, то, як наслідок, у нього розвивається сильне прагнення до автономії. Вступ до повторного шлюбу батька, що виховує підлітка, часто будить в дитині надмірну тягу до незалежності, що, у свою чергу, приводить до порушення взаємин в сім'ї» [41, 60].

Такі дослідження науковців вказують на те, що розлучення батьків дає для підлітків досить слабкий батьківський контроль. Можна виявити такі ознаки: взаємні почуття та потреби батьків у спілкуванні сприяють ранньому прагненню підлітка до автономії, формуючи в ньому переконання, що потрібно покладатися лише на власні сили.

Науковець Ф. Райс у своїх працях підкреслює: «З одного боку, підлітки з неповних сімей відповідальніші, незалежні від батьків і рішучі, ніж ті, хто росте в звичайних сім'ях; з іншої – підлітки з неповних сімей можуть дуже рано почати активно віддалятися від будинку, добиваючись поведінкової і емоційної автономії» [54].

За результатами досліджень В. Амато, діти, що живуть тільки з батьком, відчувають менше підтримки з його боку і помічають, що він рідше їх карає та контролює, ніж діти з родин, де є обидва батьки.

Отже, ці діти стають самостійнішими і відповідальнішими, але часто мають часті конфлікти з братами та сестрами і менш прив'язані до дому. Діти з родин, де є вітчим, відчувають менше підтримки, рідше караються і мають менше контролю, порівняно з дітьми з родин, де виховують біологічні

батьки. Але в міру того, як вітчим залишається в сім’ї, його позитивна роль зростає. У розширених сім’ях батьки більше залучені до повсякденного життя своїх дітей і встановлюють більше обмежень, ніж вітчими, мачухи чи батьки-одинаки.

1.3. Особливості емоційної сфери підлітків та вплив сім'ї на її формування

Українське суспільство сьогодні проходить через глибокі зміни в усіх важливих сферах – економіці, політиці, вихованні та культурі. Зміни в житті суспільства зачіпають і родину, адже через матеріальні, соціальні, психологічні та моральні фактори, а також в умовах розшарування населення за рівнем достатку, безробіття та масового виїзду батьків за кордон на заробітки, тимчасова відсутність батьків є однією з причин різних проявів поведінки дітей.

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства, в контексті освітніх і просвітницьких пріоритетів, значно посилилася увага до проблеми нового соціального явища – дистантних сімей трудових мігрантів.

Сім'я та родинні стосунки займають значне місце в житті кожної людини, поряд із реальною діяльністю, організацією стосунків із товаришами по роботі. Згідно з дослідженнями (Н. Коряк, Дж. Скотт, Ф. Бородкін, Ч. Ліксон, Л. Карпова, Дж. Р. Паркінсон), зазначені сфери життєдіяльності людини найповніше виявляють наявність чи відсутність (більший чи менший ступінь вираженості) особистісних проблем, сприяють виникненню найбільшої кількості конфліктів із різним ступенем напруженості [2, 14, 25].

В умовах сьогодення на сім'ю, з точки зору економічного і соціокультурного феномену, здійснюється вплив різноманітних факторів. Процес формування та розвитку сучасної сім'ї відбувається в складних і суперечливих умовах. Сучасна сім'я відзначається значними змінами в суспільних відносинах та її економічній функції. Однією з причин збільшення кількості неблагополучних сімей є значне погіршення їхнього матеріального становища. Сьогодні, в силу різних обставин, у сімейному оточенні спостерігається дефіцит спілкування між батьками і дітьми. Виховний потенціал батьків відіграє особливу роль у вихованні молодого покоління та розвитку особистості підлітка.

Існують такі ключові складники сімейного життя як емоційні стосунки між членами сім'ї; емоційна єдність дитини з батьками; відчуття захисту, любові, важливості.

Під час комунікації виникають не лише когнітивні характеристики особистості, але й важливі аспекти психічного життя, зокрема усвідомлення власного «Я», самооцінка, здатність чинити опір зовнішньому тиску, відчуття власної особистості в будь-яких життєвих ситуаціях та формування власних критеріїв ставлення до інших. Водночас кожна сім'я відрізняється своїми можливостями у виховному аспекті.

Вчені викоремлюють такі типи як: стійкі, нестійкі, слабкі, виховні слабкі (з втратою контакту з дітьми та контролю над ними), слабкі (з напруженою атмосферою конфліктів), слабкі (з агресивно-негативною атмосферою), маргінальні (з алкоголем), статеві (деморалізація, правопорушник, злочинець, психічно обтяжений (за Г. Мінковським) [36].

Виховний потенціал дистантних сімей обмежений через морально-психологічний клімат, оскільки відсутність одного з батьків істотно ускладнює процес виховання. Для нормального розвитку дитини потрібні обидва батьки. Чим молодша дитина, тим важче їй пристосуватися до умов дистантної сім'ї. Діти, які потрапляють під категорію соціально бездоглядних, часто мають батьків, що працюють за кордоном. Останнім часом багато дистантних сімей набули статусу неповних або неблагополучних, що спричинило появу нових проблем у сім'ях і серед дітей, що є серйозною причиною для занепокоєння.

Цей стан вказує на те, що більшість дистантних сімей не в змозі повністю реалізувати свою виховну роль, що полягає у передаванні дітям соціального досвіду, знань, норм поведінки, орієнтацій, а також необхідних умінь і навичок для морального життя. Тільки правильне сімейне виховання допомагає розвивати здібності, здорові інтереси і потреби дитини, формує її світогляд, позитивне ставлення до праці, сприяє вихованню гуманних

моральних якостей та формуванню розуміння важливості дотримання правових і моральних норм життя.

Ефективність виховання визначається виховним потенціалом сім'ї, що, в свою чергу, залежить від побутових і матеріальних умов, структури сім'ї, взаємин між її членами, прикладу батьків та їх педагогічної культури, а також від особливостей самого процесу виховання. Часто буває, що мати виїжджає за кордоні залишає дітей на одного батька або на літніх родичів, які з ряду причин не мають можливості ефективно виховувати дітей чи онуків. Коли чоловіки залишаються наодинці з дітьми, у них виникає роздратування при спілкуванні з ними та з близькими, нетерпимість до проявів непокори, депресивні стани, що можуть призводити до звернень за допомогою, а також до скандалів і жорстокості у ставленні до дітей. Особливо важким для батька є сприйняття відсутність бажання у дітей допомагати з уроками, низький рівень успішності дитини, спроби грубо і різко відповідати на прохання або зауваження батька. У такій сім'ї діти відчужені від батька, тому що він морально деградував, і від матері, оскільки вона втратила постійний зв'язок.

Результати численних досліджень свідчать про те, що діти батьків, працюють за кордоном, потребують додаткової уваги та підтримки, а облік сімей заробітчан необхідний для запобігання бездоглядності дітей, які тимчасово позбавлені батьківського піклування.

Одна з важливих проблем трудової міграції — це розпад сімейних відносин, що призводить до того, що діти кілька років живуть без батьківської підтримки.

В результаті різноманітних наукових досліджень фахівці виявили, що поведінка дітей, батьки, яких перебувають тимчасово поза домом, змінилась у негативну сторону. Вони пропускають заняття без поважних причин, знижається успішність в школі, поведінка починає бути агресивною та неспокійною, починають вживати алкоголь та наркотики, починають палити.

Негативний психологічний клімат у родині може призвести до нервово-психічних розладів та розвитку у дітей неадекватної самооцінки.

Головними характеристиками патологічної дистантної сім'ї можемо назвати наступне:

- подружжя не виконує своїх сімейних обов'язків, не хоче працювати або допомагати, прагне жити за рахунок інших;
- зовнішня вигода при психологічному сирітстві дітей і відчуженні подружжя, переважання матеріальних цінностей та прагнення до них, попри моральні норми;
- розчарування та відчуття безвиході подружжя, крайній ступінь відчаю, безсилля в умовах безробіття, нереалізованості та фінансової незабезпеченості;
- безпорадність старшого покоління в процесі виховання підлітків або педагогічно занедбаних дітей через тривале відсутність одного чи обох батьків;
- подружня зрада, обстановка недовіри та обману;
- відсутність бажання і вмінь організувати змістовний відпочинок, орієнтуючись на здоров'я та користь [6].

Такі науковці як Т. Гаврилова, Б. Мухіна, А. Парафіян, розглядають аспекти емоційно-вольової сфери підлітків, в яких досліджували емоційну сферу підлітків за відсутності одного з батьків [3].

За їхніми спостереженнями, сім'я, яка є подібною на неповну сім'ю внаслідок не виконання своїх функцій, зокрема у тому, що стосується питань соціалізації дітей. Природною є потреба дитини в емоційному контакті з батьками, відсутність якого викликає незадоволення потреби в любові, що виявляється через агресивність, імпульсивність, дратівливість, тривожність, боязкість та почуття ворожості.

З моменту народження дитини, у неї починають виникати елементарні безумовно-рефлекторні емоції (страх, гнів, задоволення,), які безпосередньо мають зв'язок з її органічними потребами в захисті, теплі, русі, їжі. Подальший емоційний розвиток проявляється у формуванні умовно-рефлекторних емоцій, розширенні спектра об'єктів, які їх викликають, а

також у виникненні нових емоцій і почуттів, що пов’язані з формуванням вторинних, суто людських потреб. Серед таких потреб можемо визначити потреби у пізнанні світу, спілкуванні, навчанні, праці та творчості стають потенційними мотивами для цілеспрямованої діяльності. Кожен вік характеризується своєю провідною діяльністю. В якому, перш за все, відбувається задоволення актуальних потреб людини в процесі її розвитку, а також формування когнітивних, емоційних та інших аспектів психіки.

Багато досліджень присвячено вивченню того, як неповна сім’я впливає на особистісний розвиток дитини. Доведено, що хлопчики, на відміну від дівчаток, сприймають відсутність батька набагато гостріше. Вони стають неспокійними, агресивними і впертими. Відмінності між хлопчиками, які ростуть у сім’ях з батьком і без нього, найбільш виразні у перші роки їхнього життя. Проте дівчата, які росли лише з мамою, майже не відрізняються від тих, які росли у повній сім’ї, але зазначимо, що в інтелектуальній діяльності різниця залишається помітною.

Підлітковий період стає серйозним випробуванням як для самих підлітків, так і для їхніх батьків, оскільки це час інтенсивних психофізіологічних змін. Дитині необхідний тісний емоційний зв’язок із батьками; якщо його бракує, це може породжувати незадоволення потреби в любові, яке виражається через агресивність, дратівливість, підвищену тривожність і боязкість. Тривога негативно впливає не лише на емоційний стан підлітків, а й у подальшому житті порушує психічні функції. Це проявляється в низькій самооцінці, недостатній здатності до концентрації, ригідності мислення, відсутності креативності, зниженні ефективності пам’яті, що в цілому гальмує особистісний розвиток. Хронічні стани тривоги нерідко трансформуються в психічні розлади. Більшість тривожних підлітків також мають проблеми зі здоров’ям.

У дистантних сім’ях діти відчужені від батьків через втрату постійних емоційних контактів. Потреба підлітка в емоційній близькості з оточуючими задовольняється не повністю. Зазвичай такі діти відчувають брак позитивних

почуттів по відношенню до батьків, оточуючих, а також до себе). Нестача ніжності, любові та відчуття значущості старших дорослих стає для дітей серйозною емоційною проблемою.

Нестача емоційного зв'язку з батьками може стати причиною вживання психоактивних речовин, порушення адаптації в поведінці та розвитку соматичних хвороб. У той же час підлітки відрізняються високою збудливістю; їхня поведінка нестійка, імпульсивна. Вони стають неспокійними, агресивними і впертими.

Внаслідок цього діти з дистантних сімей можуть втратити бажання спілкуватися з батьками, ставати замкнутими, агресивними, конфліктними, впертими, егоїстичними, а також можуть сумніватися у власних можливостях, мати погану самооцінку та інші негативні риси. Відсутність матері/батька є травматичним досвідом для всіх дітей, незалежно від їхнього віку, статі та інших характеристик. Втрата тісного емоційного та фізичного контакту з батьками позначається на відчутті безпеки та захищеності дітей, а також на формуванні їх базової довіри до навколишнього світу і людей.

Підлітки болісно переживають «тимчасову втрату батьків», адже це той період, коли вони «вже не діти», але «ще не дорослі» і починають вибудовувати ціннісні орієнтації, визначають спосіб життя (який, значною мірою, залежить від моделей сім'ї, які дитина «записувала» і «записувала» на тлі свого несвідомого). У цьому віці дитина формує своє уявлення про моделі сімейних відносин, які вона закарбовує на несвідомому рівні. Після тривалої ідеалізації авторитет батьків і важливих дорослих знецінюється, натомість приклад «крутих» однолітків стає все більш привабливим і актуальним. В результаті, може виникнути схильність до крайнощів: або імітація деструктивної поведінки, або глибока ізоляція [14].

Повторна зустріч батьків і дітей після розлуки може виявитися несподіваною і складною, оскільки обидва стали іншими. Батьки сподіваються на повернення до колишніх часів, але діти часто відмовляються

від цього і активно опираються. У результаті виникають образи, звинувачення, гнів та байдужість, що можуть посилювати конфлікти.

У цей період діти, крім природного віку та соціально-психологічних труднощів, зазнають стресу та психологічної травми під час від'їзду батьків, потім повільно та болісно адаптуються до ситуації, яка склалась. Отже в такий чи інший спосіб, вони звикають і привчаються до самостійного життя, і знову ж таки, вони зазнавати стресу від час повернення.

Практична психологія виокремлює такі проблеми, які можуть виникнути у дітей, які надовго залишилися без піклування обох батьків або одного з них:

• розвиток особистісної тривожності;

• переживання депресивних станів, а також негативних емоцій;

• соціальна дезадаптація;

• відсутність відповідальності за власні вчинки;

• прояви ПСТР;

• фізичне нездужання;

• афективні поведінкові реакції;

• негативне сприйняття себе;

• відчуття потреби в самостійності.

Відсутність батьківської підтримки збільшує ризик впливу на дитину таких негативних факторів, як асоціальні групи, наркотична залежність та цінності, притаманні молодіжним субкультурами.

Проаналізувавши різні наукові джерела, можна визначити ключові соціально-психологічні труднощі підлітків, що виховуються в родинах трудових мігрантів (у порядку рангу):

•проблеми у взаємодії та комунікації з однолітками та однокласниками;

• напружені стосунки з одним із батьків (або опікуном);

• потреба в спілкуванні з батьками;

• загострення загального емоційного стану, емоційні розлади;

• інтенсивна тривожність;

• відчуття невпевненості у собі та низької самооцінки;

• особисті негаразди, в тому числі пов’язані зі стосунками з протилежною статтю;

• труднощі у стосунках з викладачами, конфлікти (включаючи скарги на навмисне заниження оцінок);

• напруженість та конфліктні ситуації в сімейних стосунках;

• стремління до саморозкриття та аналізу свого «Я»;

• виклики, пов’язані із соціальною роллю серед однолітків;

• вибір професійного шляху.

Тому порушення емоційних відносин у сім’ї негативно позначається на формуванні дитини. На основі узагальнення досвіду сімейної психотерапії дітей, Є. Ейдеміллер і У. Юстицкіс визначають два найбільш поширені типи емоційних порушень у дітей:

1. «Недорозвинення батьківських почуттів» виражається у небажанні взаємодіяти з дитиною та формальному інтересі до її життя. Батьки нерідко скаржаться на складність виховання, що забирає у них час і ресурси для важливіших або цікавих справ. Однією з причин слабкого розвитку батьківських почуттів можуть бути особливості їхнього власного виховання, наприклад, досвід відчуження від батьків або відсутність батьківської любові.

2. «Зрушення у ставленні батька до дитини в залежності від статі» – подібне ставлення батька до підлітка часто зумовлене не реальними рисами дитини, а стереотипними уявленнями про її стать — «всі чоловіки» або «всі жінки». У таких випадках, якщо у дитини проявляються якості, властиві іншій статі, батько може несвідомо відштовхувати її, наприклад, відмовляючись приймати сина з «жіночими рисами» або доньку з «чоловічими». Це відчуження сприймається підлітком і може викликати проблеми зі статевою ідентичністю, формуванням неадекватних механізмів психологічного захисту чи розвитком невротичних реакцій. [5].

Американські науковці М. Кемме і Б. Артур вказують на емоційні проблеми у дітей, які виховуються одним із батьків. Серед емоційних труднощів виділяють різноманітні розлади та реакції: фобії, проблеми зі сном і сновидіннями, включаючи важкі нічні марення, а також прояви глибокого смутку після пережитої події. На їхню думку: «Внутрішній світ дітей – це відчуття самотності, втрати та емоційної порожнечі. Діти з неповних сімей замкнуті, сором'язливі, менш емоційні, не впевнені у своїх силах, а деякі навіть не вірять у власні можливості. Вони часто самотні, і це їх влаштовує. Діти з неповних сімей раніше стають самостійними. Емоційний фон праці та спілкування дітей з неповних сімей знижений порівняно з дітьми з повних сімей. Дітям з неповних сімей важче адаптуватися до життя, де вони прагнуть встановити теплі, емоційно насичені стосунки з однолітками. У дітей з неповних сімей через відсутність батька формується особливе ставлення до матері» [13].

Психологічний дискомфорт підлітків, які виросли в неповній сім'ї проявляється: по-перше, в дитячій тривожності (тривожність як одна з об'єктивних перешкод для нормального функціонування неповної сім'ї), по-друге, в особистісних проблемах як наслідку дисфункції сім'ї. Діти з неповних сімей характеризуються підвищеною турботою про здоров'я близьких, що пояснюється страхом втратити єдиного залишився батька.

Психологи наголошують на підвищеній вразливості хлопчиків у неповних родинах і наявності у них додаткових чинників для тривоги. Зважаючи на відсутність чоловічого стандарту ідентифікації в неповній сім'ї мати-одиначка прагне заповнити прогалину, що виникає через відсутність батька, змінивши свою батьківську роль. Проте така стратегічна зміна стосунків із сином призводить до трагічних наслідків: жінка не може поєднати материнські почуття любові, толерантності та тепла з батьківською, яка заснована на чоловічій суворості, авторитарності та вимогливості. Через такий конфлікт хлопець втрачає і батька, і частково матір.

Відмінності між хлопчиками в сім’ях, де є батько, і в тих, де його немає, особливо очевидні в перші роки їхнього життя. Виховані лише з мамою дівчата майже не відрізняються від тих, хто виростав у повних сім’ях, однак у сфері інтелектуальної діяльності різниця залишається очевидною. Зазначимо, що в рамках статевого виховання, дівчата та хлопці усвідомлюють власну стать, формують свої знання та навички поведінки, які відповідають певній статі: жіночій у дівчат, чоловічій у хлопчиків.

У випадку відсутності одного з батьків дитина росте і розвивається без прикладу конкретної гендерної ролі та поведінки. Спроба батька дистанційно виховати хлопчика справжнім чоловіком є неефективною, оскільки суперечить тому, чому хлопчик навчається від матері, яка намагається виконати його роль під час тимчасової відсутності батька. Те ж саме відбувається за відсутності матері і коли дівчинку виховує батько.

Цілком зрозуміло, що дитина має потребу в глибокому емоційному зв’язку з батьками, відсутність якого викликає незадоволення основної потреби в любові, що призводить до агресії, дратівливості, тривоги, проявів страху та невпевненості в її поведінці. Часто діти не здатні повною мірою реалізувати свій інтелект, що при належних умовах могло б відбуватися набагато ефективніше. У сфері комунікації спостерігається низька працездатність, обмежена кількість способів взаємодії, пасивність, схильність до конфліктів, надмірна обережність та опір новому

У підлітків посилюється засвоєння норм і цінностей, що накладається на психологічну кризу під час підліткового віку. Здорова переоцінка цінностей у важливі періоди розвитку відкриває перспективи для формування особистості та досягнення моральної зрілості на подальших етапах життя. Обмежена мотивація підлітків з дистантних сімей, її одноманітність та орієнтованість на теперішній момент спричиняє розвиток ціннісних орієнтацій, що зосереджені на задоволенні поточних потреб і прагненнях найближчого майбутнього. Відсутність стосунків у сім’ї виникає надмірна потреба в повноцінних сімейних стосунках, при цьому вони

ідеалізують ці стосунки, однак їхня уява про ідеальну сім'ю є дуже нечіткою, розпливчастою і малоконкретною. Умови життя в дистантній сім'ї, які закріплюються в свідомості підлітків, мають вплив на розвиток їхніх ціннісних орієнтацій та формування світоглядних установок. Для підлітків з дистантних сімей характерний розвиток індивідуалістичних якостей, спостерігається зниження значення моральних принципів та цінностей, що стосуються праці. Вони рідко усвідомлюють взаємозв'язок між майбутніми життєвими успіхами та рівнем здобутої освіти.

Основним чинником, який впливає на вибір бажаної професії, є прагнення до матеріального благополуччя. Що стосується проявів девіантної поведінки та правопорушень серед дітей, чиї батьки є найманими працівниками, то найпоширенішими є: прогули, які ведуть до поганих результатів у навчанні; скоєння дрібних правопорушень, таких як хуліганство, бійки, агресивна поведінка, пошкодження шкільного майна; порушення громадського порядку; кримінальні дії, зокрема крадіжки, торгівля наркотиками; вживання алкоголю та наркотиків; потрапляння в негативні компанії; формування шкідливих звичок; обман.

Віднедавна активно досліджується явище «Інтернет-залежності» або «Інтернет-залежного розладу». Підлітки, що належать до неповних сімей, становлять специфічну групу ризику серед тих, хто може стати залежним від Інтернету. Відсутність належного контролю з боку батьків за використанням вільного часу та високий матеріальний рівень призводять до того, що ці підлітки часто проводять час у комп'ютерних клубах або вдома, занурюючись в Інтернет. Мережа стає основним засобом спілкування з батьками, котрі перебувають за кордоном, що сприяє розвитку Інтернет-залежності. Оскільки всі сфери діяльності підлітка взаємопов'язані з емоціями, виховання в умовах дистантної родини може спричинити низку проблем: підвищену тривожність, почуття ворожості, неясність Я-образу та проблеми зі статевою ідентичністю.

1.4. Психологічні риси та характеристики дистантних сімей

Особистість підлітка – це досить складне явище. Ключовими соціально-психологічними новоутвореннями підліткового віку є самоствердження особистості, прагнення до дорослості, потреба в комунікації, активізація взаємодій з іншими людьми, переосмислення попередніх переконань і уявлень, формування нового світогляду, освоєння цінностей і норм підліткового середовища. В процесі міжособистісних взаємин підліток намагається з'ясувати своє місце в оточенні. В ставленні до батьків часто проявляються ознаки емансипації, зокрема відстоювання власної думки, спроби втечі з дому тощо. Важливо розуміти, в яких умовах росте підліток і яку підтримку він отримує від сім'ї, родини та найближчих людей.

Дослідники постійно фокусуються на сім'ї як важливому соціальному інституті. Дистантні сім'ї стають все більш поширеними у сучасному світі. Для кращого розуміння давайте розглянемо їх психологічні риси та характеристики.

1) Серйозні збої у функціонуванні або відсутність хоча б одного елемента в системі сімейних відносин: задуму (несумісність мети виховної соціалізації дорослих членів сім'ї з метою сімейної системи); невпорядкованість функціонування (характеризується неправильним розподілом ролей, суперечливими цілями та відсутністю узгодженості у правилах, що визначають її цілісність); системна енергія (відсутність належної активності для задоволення потреб інших членів сім'ї, незацікавленість у розвитку сімейних зв'язків і, у результаті, неготовність до змін у житті окремих членів родини і сім'ї як цілого);

2) низький рівень організації сімейних функцій, що може призвести до неможливості виконувати сімейні обов'язки, що, в свою чергу, спричиняє незадоволення основних потреб її членів. Огляд теоретичних підходів до класифікації та визначення основних функцій сім'ї (за В. Целуйком, В. Юстицкісом, Е. Ейдеміллером) дозволяє виокремити такі функції, як

духовне (культурне) спілкування, гедоністичну, первинний соціальний контроль, а також емоційні функції. Однак ці функції не завжди належним чином виконуються в умовах дистантної сім'ї.

Через багатофакторність сім'ї важко дати їй єдине тлумачення, але це дозволяє оцінити її значення як основи фізичного та психосоціального розвитку особистості, джерела первинної соціалізації, посередника між суспільством і підростаючими поколіннями, потужного елемента, який може мати як конструктивний, так і деструктивний вплив на особистість. [5; з. 29].

Умовно поділити їх можна на кілька груп:

1. Сім'ї, де один із членів родини протягом року працює закордоном: неповні (по материнській чи батьківській лінії), зовні благополучні (контроль з боку батьків щодо успіхів і поведінки дитини носить однобічний характер, відсутня гармонія в вимогах);

2. Сім'ї, де батьки (обоє) протягом року працюють за межами України: тимчасово проблемні (наявність незначних тимчасових проблем, наприклад, низькі доходи), дисфункціональні (невідповідність у формуванні соціокультурних норм у межах сімейного середовища);

3. Сім'ї, де один з членів родини працює за межами України від одного до трьох років і (по материнській чи батьківській лінії), ретрофлексивні (має непроникні зовнішні межі та водночас прозорі індивідуальні межі. При неконструктивній інтра-активній виникають проблеми сімейної взаємодії сім'ї не тільки не вирішуються (через відсутність контакту), а й загострюються, викликаючи психосоматичні захворювання членів сім'ї);

4. Сім'ї, де батьки (обоє) працюють за межами України від одного до трьох років: неблагополучні, конфліктні (протиріччя інтересів, потреб і бажань членів родини викликають сильні та тривалі негативні емоції; притаманне почуття невпевненості, емоційного дискомфорту);

5. Сім'ї, де яких один із членів родини тривалий час (понад 3 роки) працює за межами України: неповні (по материнській чи батьківській лінії),

неорганізовані (через відсутність належної взаємодії та взаємовпливу між членами сім'ї та надмірну відкритість зовнішні межі, існує велика небезпека асоціальної поведінки членів сім'ї або розпаду сім'ї в цілому), дисфункціональні (напруженість міжособистісних стосунків, емоційний дискомфорт);

6. Сім'ї, де батьки (обоє) тривалий час (понад 3 роки) працюють за межами України: кризова (особливо гостро стикаються потреби та інтереси членів сім'ї у найважливіших сферах життя), (у членів сім'ї спостерігаються ознаки схильність до дезадаптивних моделей поведінки) [12, 17, 21].

Так, відповідно до класифікації типів сім'ї за ознакою сімейних відносин, ми можемо назвати як неповну нуклеарну або розширену сім'ю, в якій один з батьків безперервно проживає з дитиною, а другий, з певних причин, тривалий час відсутній.

Отже, дистантна сім'я – це невелика соціальна група людей, пов'язаних сімейними стосунками (шлюбом, кровним спорідненням, усиновленням, опікою), утворенням спільноти та задоволенням біологічних і соціально-економічних потреб, любов'ю та взаємною моральною відповідальністю. Це сім'я, яка формально є повною, однак дитина не отримує батьківського впливу через відсутність одного з батьків, який перебуває на значній відстані від родини. Чоловіки, залишаючись наодинці з дітьми, можуть відчувати роздратування, нетерпимість до будь-яких форм непокори, депресивні стани, що іноді призводить до вживання алкоголю і, як наслідок, до виникнення конфліктів та жорстоких дій по відношенню до дітей.

Особливо болісно для батька сприймаються небажання дитини допомагати з домашніми завданнями, її низька успішність та агресивні реакції на його зауваження. В результаті діти відчувають відчуження і від батька, через його моральну деградацію, і від матері через втрату емоційного контакту. Переїзд батьків на заробітки за кордон змінює соціальне оточення дитини, її звички та ціннісні орієнтири.

Таким чином, переїзд батьків змінює ієрархія цінностей яку переважно матеріальними благами показують: крутий телефон (мобілка), дорогоцінне вбрання, можливість виїхати за кордон тощо. У дітей, виникають такі проблеми, які є і у їхніх ровесників: є труднощі у процесі навчання і соціалізації особистості, взаємини у стосунках з протилежною статтю та ін. Проте відсутність батьків призводить до виникнення додаткових проблем у їхньому житті: хвилювання за батьків, стрес, страх, замкнутість, самотність, відсутність ласки та любові, неспокій, надмірні зусилля для самоствердження, безвихідні ситуації, зниження успішності, нерішучість, неадекватна самооцінка, шкідливі звички, повноцінної освіти. Це часто стає одними з причин девіантної поведінки і виникнення конфліктів.

Важливою проблемою є і те, що діти часто пропускають навчальний заклад. Негативне ставлення до навчання, безвідповідальність за своє життя, нездатність оцінити освіту як важливу цінність призводять до девіантної поведінки, яка часто є спробою привернути увагу і здобути «авторитет». Часто виконуються маніпулятивні дії спрямовані на батьків та родичів, а також вчителів, однолітків, створюючи непорозуміння та конфлікти, зокрема й своїм недбалим ставленням до навчання.

Діти, батьки яких заробітчани часто опиняються у складних життєвих ситуаціях, що впливає істотно на їх соціальний розвиток, оскільки відчувають психотравмуючий вплив. Соціальні потреби цих підлітків залишаються незадоволеними і у них більш активно розпочинаються психотравми. Потреба в постійності та безпеці не отримують задоволення, оскільки найпотрібніші люди в житті дитини – батьки – не перебувають з нею в одному домі. Коли діти не бачать своїх батьків, а тільки періодично коли вони приїжджають, викликає у цих дітей нестабільні почуття, ці візити не здатні замінити постійне проживання з дітьми.

Окрім того, потреба в емоційному зв’язку часто не задовольняється, оскільки дуже рідко хтось з інших родичів здатний замінити спілкування з матір’ю та батьком. Те, що потреба дитини в безумовній любові, тобто

усвідомлення дитиною своєї цінності для батьків, не задовольняється, має вкрай негативний вплив на особистість дитини, оскільки те, що вони залишають дитину одну, підриває довіру до неї та значущість для батьків.

Проблеми дітей не зникають одразу після повернення батьків, а навіть можуть погіршитися. Це підкреслює актуальність і важливість проблеми виховання дітей у дистантних сім'ях, що вимагає додаткового теоретичного вивчення та надання психологічної допомоги для налагодження здорових дитячо-батьківських взаємин [13, 53].

Безперечно, дистанційні родини мають потребу в соціальній та психологічній підтримці. Найбільше увагу приділяють проблемам дітей підліткового віку, а взаємини між чоловіком і жінкою стають менш пріоритетними. Надзвичайно важливо і дуже складно надати індивідуальну допомогу конкретній сім'ї, яка в наш час є далекою. Тому завдання фахівців зробити можливе, щоб підліток відчував себе захищеним, потрібним і мав справжню сім'ю.

РОЗДІЛ 2. ЕМПРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ З ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ

2.1. Організація психологічного дослідження емоційної сфери підлітків з дистантних сімей

Експериментальною базою дослідження став Чернівецький багатопрофільний ліцей № 4. Сукупна чисельність досліджуваних склала 40, це підлітки 9-11 класів. Середній вік даної вибірки становить 15-17 років.

Дослідження здійснювалося у декілька етапів:

1. Розроблена анкета нами з метою виявлення кількісних та якісних показників щодо перебування за кордоном батьків підлітків, визначення вибірки досліджуваних.

2. Вибір та проведення психодіагностичних методик серед підлітків Чернівецький багатопрофільний ліцей № 4.

3. Здійснювалася обробка та аналіз результатів даного дослідження.

4. Детально був здійснений порівняльний аналіз емоційної сфери підлітків.

5. Порівняльний аналіз емоційної сфери підлітків із повних та дистантних сімей.

Для дослідження специфіки спілкування підлітків із батьками в дистантних сім'ях ми використовували набір наступних методик:

1. Діагностика емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні (В. Бойко).
2. Діагностування самооцінки (Ч. Спілбергера, Л. Ханіна).
3. Експрес-діагностика рівня соціальної фрустрованості (Л. Вассерман).
4. Діагностика емоційної спрямованості особистості та авторська анкета (на виявлення психологічних особливостей підлітків).

На етапі планування і впровадження емпіричного дослідження нами була розроблена анкета, яка дозволила нам виявити серед опитуваних кількість підлітків, батьки яких (один з батьків) знаходяться за кордоном, термін і мету перебування таких батьків за кордоном і причину виїзду. Так, про тип сім'ї вказувала відповідь на запитання №7, з ким виховувався підліток (запитання №8), про те, хто з батьків перебуває за кордоном і мета перебування інформацію надали відповіді на запитання №9,10.

Анкета дала підстави виділити серед підлітків сукупність опитуваних 15 підлітків, які виховувалися в дистантних сім'ях (9-11 клас) і 25 підлітків, як які виховувалися у повних сім'ях обома батьками (9-11 клас).

Для того, щоб провести наше дослідження та дослідити особливості емоційної сфери підлітків з дистантних і повних сімей нами використовувалися наступні методики які допомогли нам виявити особливості емоційної сфери підлітків 9-11 класів.

Діагностика емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні (В.В. Бойко). У даній методиці запропоновано 25 запитань на які досліджуваний мав дати відповіді «так», або «ні». Автором пропонується п'ять шкал за допомогою яких можна виявити, що саме заважає у встановленні емоційних контактів, а саме:

1. Невміння керуватися емоціями, дозувати їх.

2. Вияв неадекватного прояву емоцій.

3. Зрозуміти чи є у опитуваного: негнучкість, невиразність емоцій та нерозвиненість.

4. Які емоції переважають негативні.

5. Відсутність бажання встановлювати емоційні зв'язки з іншими людьми.

Загальний бал, набраний опитуваними, може бути в діапазоні від 0 до 25. Якщо велика сума балів, тим неймовірніше емоційна проблема у повсякденному житті через спілкування.

Наступну методику яку ми провели це була діагностика самооцінки (Ч.Д. Спілбергера, Л. Ханіна). Даний тест пропонує 40 запитань на які потрібно закреслюючи варіанти із запропонованих, які мають своє значення («1 – ні, це не так», «2 – скоріше так», «3 – вірно», «4 – цілком згідна». За даним тестом можна визначити джерело інформації про самооцінку людиною рівня своєї тривожності, на даний момент часу. Методика має 2 шкали, – особистісна та ситуаційна тривожність, які оцінюються окремо (СТ, запитання № 1-20 і ОТ, запитання № 21-40).

Особистісна тривожність визначається як стійка властивість особистості сприймати широкий спектр ситуацій як загрозливі та реагувати на них почуттям тривоги.

Надмірна тривожність особистісного характеру чітко відповідає невротичному конфлікту, які зумовлені емоційними та невротичними розладами, а також психосоматичними захворюваннями.

Ситуаційна тривожність супроводжується напругою, емоційними переживаннями та нервовістю. Надмірно високий її рівень може викликати дефіцит уваги та проблеми з координацією.

Третьою методикою нами було обрано експрес-діагностику рівня соціальної фрустрації Л.І. Васермана. Ця методика фіксує ступінь незадоволення соціальними досягненнями в основних аспектах життя людини. Вона передбачає 20 запитань. Де опитуваний мав вказати у цифровому співвідношенні той варіант, який йому найбільше підходить: повністю задоволений (0 балів); скоріше задоволений – (1 бал), важко відповісти (2 бали), скоріше не задоволений (3 бали), повністю незадоволений (4 бали). За кожним пунктом опитувальника визначається у балах рівень прояву фрустрованості. Після цього підраховується загальна кількість балів і ділиться на 20, що відповідає кількості запитань

У тому випадку, якщо опитуваний набрав велику кількість балів то рівень його соціальної фрустрації вважається дуже високим.

Діагностика емоційної спрямованості особистості, це ще одна методика яка дозволила нам дослідити усі види емоційної спрямованості виокремленні на основі класифікації емоцій, запропоновані науковцем Б.І. Додоновим (62).

Автором запропоновано 10 видів спрямованостей особистості:

1. Альтруїстична спрямованість передбачає виникнення на основі потреб у взаємодії, допомозі. Характеризується переживанням тривоги за когось, турботою, радістю за чужі успіхи, відданістю, співчуттям і жалем.

2. Комунікативна спрямованість виникає при великій потребі у спілкуванні. Вона виражає реакцію на задоволення або незадоволення потреби в емоційній близькості, бажання спілкуватися, ділитися думками та переживаннями, знаходити відповіді на важливі для особистості питання. Емоційними прояви при даній спрямованості можна назвати такі як: симпатія, повага, бажання здобути схвалення і підтримку від найрідніших та близьких людей, відчуття.

3. Глористична спрямованість (від лат. gloria – слава) на самоствердження, пов'язана з потребою у славі, визнанні, шані.

4. Практична спрямованість – захоплення віл процесу роботи, який виникає внаслідок успіху у роботі. Виражається відчуттям напруги, захопленні роботою та результатом своєї праці.

5. Пугностична спрямованість – (від. латинського pugna – боротьба) – задоволення від подолання небезпеки, на основі якої пізніше виникає інтерес до боротьби. Виражається через оптимальну мобілізацію своїх можливостей.

6. Романтична спрямованість – виникає внаслідок прагнення до всього незвичного, таємного. Проявляється в «очікуванні чуда», у відчуттях особливої значимості того, що відбувається.

7. Гностична спрямованість (від грецького gnosis – знання) – виявляється у прагненні отримати нову інформацію і задовольнити потребу в «когнітивному розумінні». Важливість цієї гармонії полягає в тому, щоб у

ній виявити невідоме, знайти знайоме, важливе, зрозуміле, що дозволяє зрозуміти сенс явища та досягти глибшого пізнання. Активно проявляється у відчутті здивування, відчуття ясності чи смутності, у прагненні подолати протиріччя у власних роздумах.

8. Естетична спрямованість – проявляється у прагненні людини бути в гармонії з оточуючими.

9. Гедоністична спрямованість – зумовлена потребою в забезпеченні фізичного та емоційного комфорту.

10. Акхизитивна спрямованість (від французького acquisition – придбання) – на колекціонування, накопичення. Проявляються в радості з нагоди набуття нової речі, збільшення своєї колекції, тощо.

Дані методики використані нами дозволили нам краще визначити особливості емоційної сфери особистостей підліткового віку і порівняти показники підлітків, які виховуються у повних та дистантних сім'ях.

2.2. Порівняльний аналіз результатів дослідження особливостей емоційної сфери підлітків з повних та дистантних сімей

Досліджуючи та вивчаючи особливості емоційної сфери підлітків з повних та дистантних сімей яке відбувалося на базі ліцею №7 м. Чернівці, підлітки 9-11 класів, віком 15-17 років, загальна кількість яких становила 40 (20 – 9 класу та 20 – 11 класу) було виявлено наступне:

Авторська анкета, яка була розроблена на першому етапі нашого дослідження, дозволила узагальнити емпіричні дані, які продемонстровані в таблиці (див. табл. 2.1.)

Таблиця 2.1.

Аналіз типів сімей, в яких виховуються підлітків 9 та 11 класів (у % значенні)

	% по класу	**% від загальної вибірки**	**% по класу**	**% від загальної вибірки**
	9 клас		**11 клас**	
Типи сім'ї				
повна	77	38	60	30
дистантна	23	12	40	20
З ким виховувались				
з матір'ю та батьком	77	38	60	30
батьком та мачухою	-	-	3	2
матір'ю та	-	-	4	3

відчимом				
лише батьком	16	8	16	8
лише матір’ю	3	2	13	7
з бабусею та дідусем	3	2	4	3
ваш варіант	1	1	-	-
Мета перебування за кордоном				
особистісний інтерес	-			
професійний інтерес	-			
«заробітчанство»	71	26	50	32
ваш варіант	28	11	16	11

Як видно із таблиці відсоток підлітків, які виховуються у дистантних сім’ях у 9 класі є дещо нижчим, ніж у підлітків 11 класу, що становить відповідно 12% від усієї вибірки у порівнянні із 11 класом, що становить (20%).

Відрізняються і причини через які батьки опитуваних перебувають за кордоном. Так, якщо підлітки 9 класу не вказали метою перебування за кордоном батьків особистий чи професійний інтерес, то однакова кількість підлітків 11 класу (10%) вважають названі причини такими, що спонукали їхніх батьків залишити сім’ї 26% підлітків 9 класу і 32 % підлітків 11 класу метою виїзду батьків за кордон вважають «виїзд на заробітки» аби покращити матеріальне становище сім’ї.

Запитання про те, з ким залишаються підлітки після виїзду одного із батьків істотно у 9 та 11 класах. Не відрізняються (Див. табл. 2.1.)

Серед зазначених відповідей, які обирали підлітки, що причинами виїзду за кордон зустрічаються наступні: «уберегти себе», щоб покращить матеріальне становище сім'ї», «заради дітей та їхнього майбутнього» тощо.

Загалом, проведене анкетування дозволили нам поділити сукупну вибірку досліджуваних на дві групи:

1) підлітки, які виховуються у дистантних сім'ях – 14 підлітків 9-11 класів (32%);

2) підлітки, які виховуються у повній сім'ї – 26 підлітки (9-11 класів – 68 %).

Дані експериментальні групи є нееквівалентними між собою, тому результати були піддані первинній статистичній обробці (див Додаток Б).

Згідно з результатами дослідження, які отримали використовуючи методику В.В. Бойка «Діагностика емоційних бар'єрів в міжособистісному спілкуванні» (Див. додаток А), ми виявили, що підлітки із дискантних сімей своєю емоційною сферою в значній мірі відрізняються від підлітків, які виховуються в повній сім'ї. Підлітки, із дистантних сімей, поруч із тими, що виховувалися у повній сім'ї, значно більше не вміють керуватися емоціями та дозувати їх, у них виявляється неадекватність емоційних реакцій, відсутність гнучкості, слабка виразність почуттів, недорозвиненість емоцій, домінування негативних переживань та небажання створювати емоційну близькість з іншими (Рис. 2.1.).

У опитуваних, які виховувалися у повній сім'ї дані показники виражені помірніше. Отже, це дає нам підстави стверджувати, що на емоційній фон впливає в якій сім'ї (дистантній чи повній) виховується підліток.

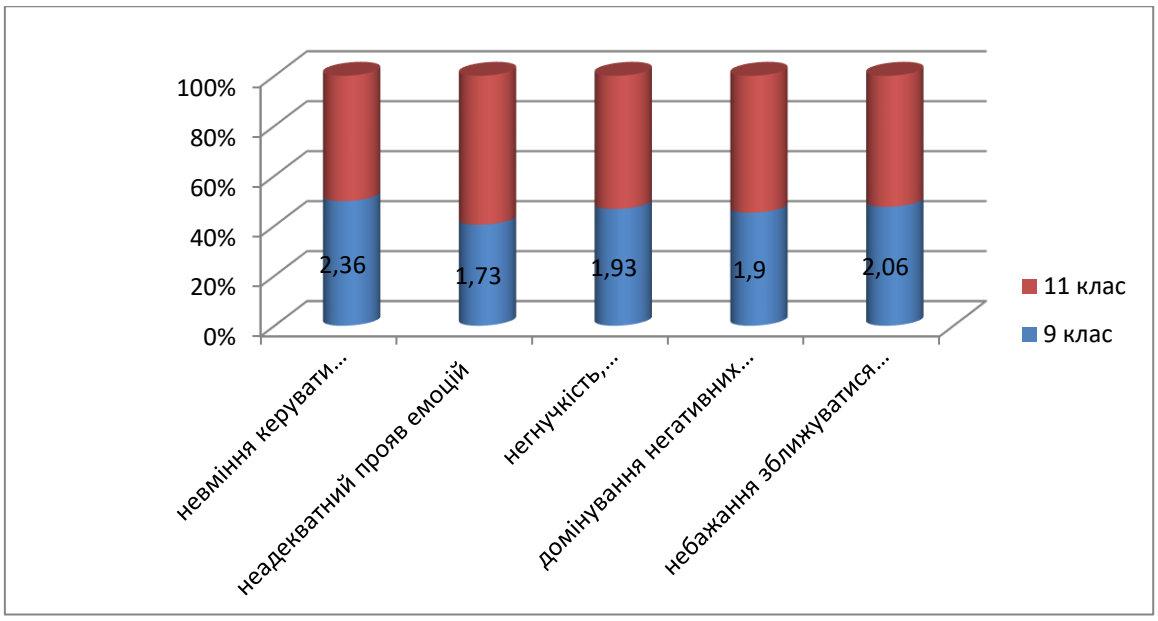

Рис. 2.2. Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні підлітків із повних та дистантних сімей (у % значенні)

Для визначення рівня соціальної фрустрації, була використана «Експрес-діагностика» Л.І. Васермана. Отримані результати відображені на рис. 2.2.

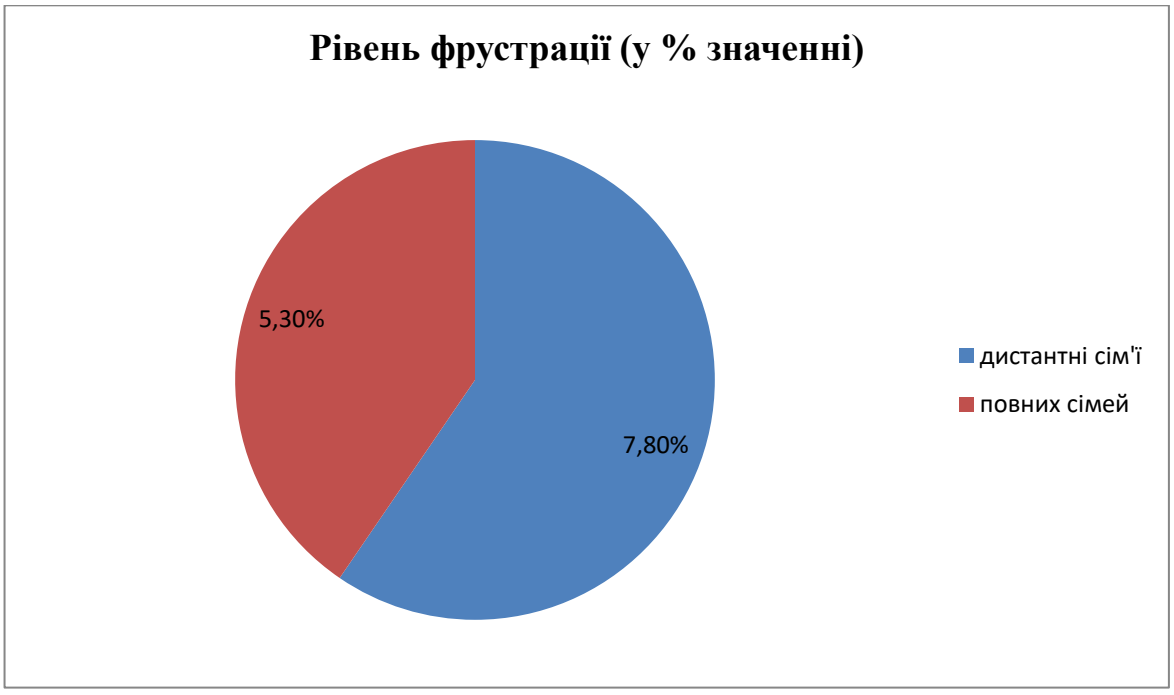

Рис. 2.2. Експрес-діагностика рівня соціальної фрустрації між підлітками із повних та дистантних сімей (у % значенні)

Як бачимо, рівень фрустрації у підлітків із дискантних сімей дещо більший, ніж у підлітків із повних сімей (7,8% та 5,3% відповідно). Це означає, що вони більшою мірою незадоволені соціальними досягненнями в основних аспектах своєї життєдіяльності, порівнюючи їх із дітьми, які проживають у повних сім'ях.

Наступне дослідження яке нами проводилося це була діагностика на визначення самооцінки. Ч.Д. Спілберга та Л. Ханіна (рис. 2.3.) саме завдяки цій методиці нами було визначено різницю між ситуаційною і особистісною тривожністю підлітків із повних та дискантних сімей.

Подивившись на гістограму, можна побачити, що у підлітків із дискантних сімей вищий рівень, як особистісної так і ситуаційної тривожності, порівнюючи їх із підлітками, які виховуються у повній сім'ї. А це означає, що вони сприймають велике коло ситуацій, як загрожуючи та реагують на них саме через стан тривоги. Особистісна тривога, в свою чергу, прямо пов'язана з невротичним конфліктом, а інколи проявляється через емоційні й невротичні зриви та психосоматичні розлади.

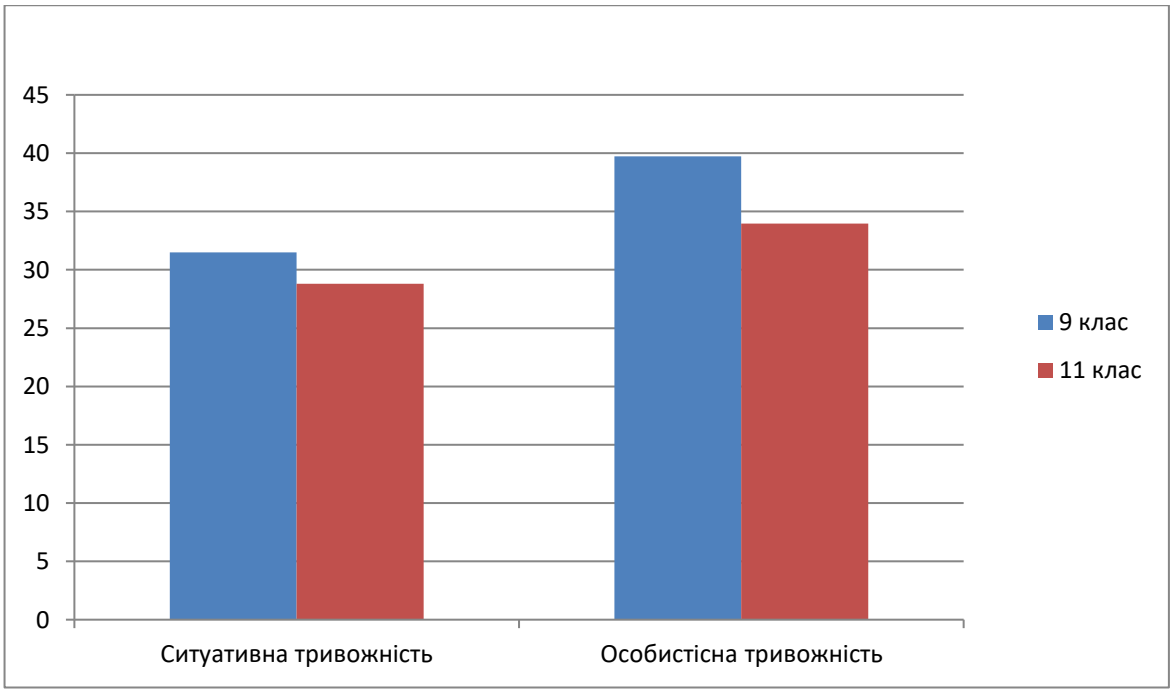

Рис. 2.3. Діагностика самооцінки на виявлення особистісної і ситуативної тривожності у підлітків із повних та дистантних сімей (у % значенні)

На основі отриманих результатів за методикою Б.І. Додонова «Діагностика емоційної спрямованості особистості» (Додаток А.), ми виявили відмінності серед підлітків, які виховуються у повних та дистантних сім'ях за шкалами, зображеними на рис. 2.4.

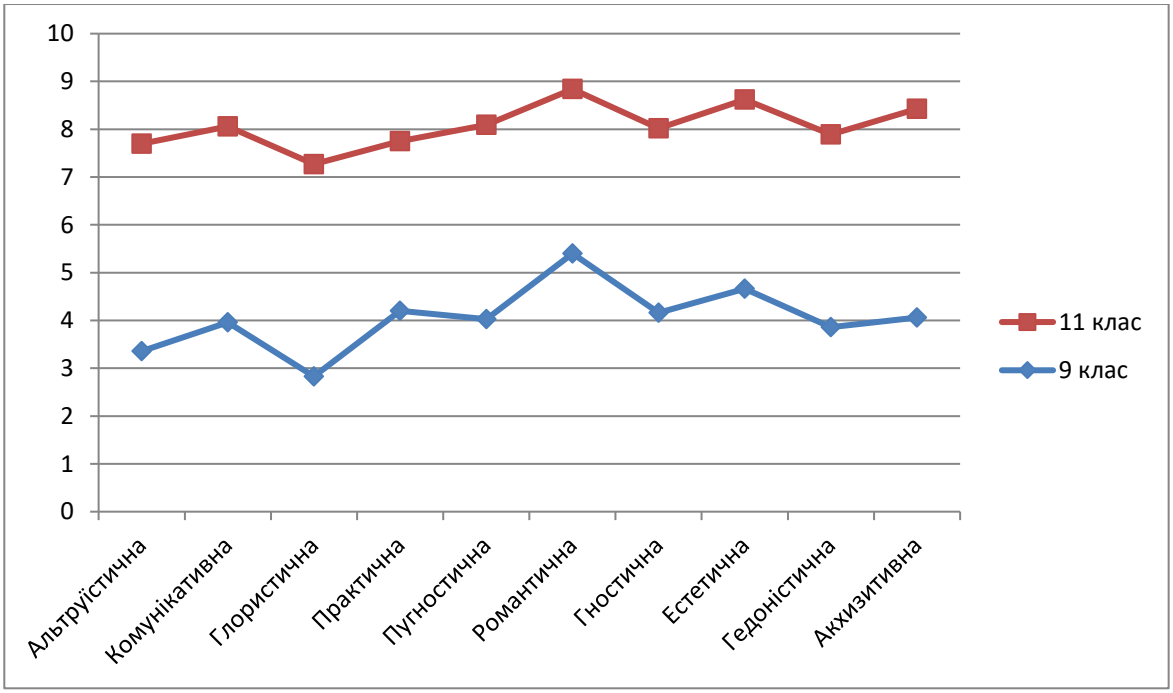

Рис. 2.4. Діагностика емоційної спрямованості особистості підлітків із повних та дискантних сімей (у % значенні)

Для кращого розуміння емоційної спрямованості особистості ми проаналізувати які із них для підлітків 9-11 класів є більш значущими та які характеристики їм властиві.

Альтруїстична спрямованість переважає у підлітків з повних сімей, тобто саме вони прагнуть до активної взаємодії, взаємодопомоги, у них більше розвинене почуття неспокою, вони сильно тривожаться за будь-кого,

співпереживання радості і успіху інших, турбота, почуття відданості та жалості у них більше проявляється ніж у підлітків із дискантних сімей;

Комунікативна спрямованість прослідковується також більше у підлітків які виховуються у повній сім'ї, адже зрозуміло, що у повній сім'ї більше комунікації, що є істотних для їхнього майбутнього. Такі підлітки з даною спрямованістю прагнуть більше взаємодіяти через процес спіл куння, вони хочуть емоційного контакту, ім. притаманне ділення думками і переживаннями які у них виникають урізних життєвих обставинах, для них важливо, що будуть про них думати інші, які відгуки про них, що не можна сказати про підлітків які виховуються у дискантних сім'ях. І це зрозуміло, оскільки, їм менше приділяється уваги у процесі комунікації.

Глористична спрямованість (самоствердження) по даному дослідженні переважає у підлітків із дистантних сімей, ці діти хочуть бути самоствердженими, їм хочеться більше слави, визнання, пошани;

Практична спрямованість (радість від процесу роботи) характерна для підлітків із дискантних сімей – яка має за мету показати радість від процесу виконання будь-якої роботи. Часто у таких підлітків внаслідок успіхів вони стараються ще більше працювати, щоб отримати результат ще кращий у свої праці та її вдосконалення.

Пугностична спрямованість (задоволення від подолання перешкод) також має свою значущість, і вона значно більша у підлітків з дистантних сімей. Саме вона проявляється у задоволенні від подолання небезпеки, на основі якої пізніше виникає інтерес до боротьби.

Романтична спрямованість більша у підлітків які виховуються у дистантних сім'ях – виникає така спрямованість характеризується «очікуванням чуда», внаслідок прагнення до всього незвичного, прихованого, таємничого тощо.

Гностична спрямованість є більш активним проявом у дистантних сім'ях підлітків. Вона більше спрямована на пізнання нового, невідомого, необхідного для кращого розуміння усього того, що відбувається навколо. А

оскільки підлітковий вік є складним етапи у розвитку особистості, то саме ці пізнання є необхідне для формування особистості.

Естетична спрямованість, також є не менш значущою для підлітків дискантних сімей. – саме ці підлітки прагнуть бути гармонійними, а особливо з найближчими людьми.

Гедоністична спрямованість (задоволення тілесне та духовне) та важлива більше для підлітків з дискантних сімей. Почуття задоволення і потреби у тілесному та духовному сенсі дають можливість відчути насолоду, більше відчути себе бажаним.

Важливим також є і ***акхизитивна спрямованість*** (накопичення, збір важливих ціннісних речей) яка у підлітків проявляється у дискантних сімях і відіграє важливе значення. Оскільки, підліток має певні хобі, колекціонує важливі для нього речі, а також отримає задоволення від результату набуття чогось нового і оригінального.

Отже, завершуючи аналіз практичних методик експериментального дослідження можна підсумувати, що підлітки із дискантних сімей мають більше вираженій рівень ситуаційної та особистісної тривожності, а також у них підвищене почуття внутрішньої напруги, прагнення до безпеки та комфорту. У них існує певний ряд бар'єрів і у міжособистісному спілкуванні підвищується рівень фрустрації.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі розвитку суспільства все більший інтерес науковців викликають дистантні сім'ї, з проблемами виховання, для якої характерні конфлікти між батьками, нестача часу для спільних занять з дитиною, помилки в процесі виховання тощо. Вона має обмежені можливості через загальний морально-психологічний клімат. Важливим аспектом є відсутність одного з батьків, адже для нормального виховання необхідні обидва — і тато, і мати. Чим молодша дитина, тим складніше для неї адаптуватися в умовах дистантної сім'ї.

Після обробки та порівняння даних, отриманих під час дослідження, можна відзначити наступне.

Особливості взаємодії підлітка в родині залежать від її стабільності та загального благополуччя. У разі виїзду одного з батьків за кордон виникає криза в процесі формування його особистості. Криза може мати деформуючий вплив на поведінку особистості, перетворюючись на реальну можливість для чергової життєвої невдачі, стадією дезадаптації, так і зіграти позитивну роль у соціальному розвитку особистості, порушивши звичні структури поведінки, формуючи нові, більш адаптивні способи її реалізації.

Деякі психологічні особливості дітей, які виховуються в дистантних сім'ях, включають відчуття відмінності від однолітків, нестійку, занижену самооцінку з гострою потребою її підвищення, неадекватні вимоги до матері (батька) і високе бажання змін у своїй поведінці, відбувається, активний пошук «значущого дорослого».

Діти з родин, де один з батьків перебуває за кордоном, здебільшого спілкуються з близькими родичами чи друзями, рідко з батьками, що дозволяє задовольняти їх потребу в спілкуванні з рідними. Діти з стабільних родин зазвичай комунікують з усіма, але більшу частину часу звертаються до матері, а батька обходять.

У дистантних родинах діти інколи відчувають, що батьки не звертають уваги на їхню думку. Це може бути викликано недостатньою кількістю спілкування або тим, що батьки не враховують дорослішання підлітка і його здатність до самостійних рішень і виконання завдань.

Батьки зі стабільних сімей найбільше цікавляться справами своїх дітей. У батьків з далеких сімей цей інтерес найчастіше виникає під впливом алкоголю.

Більшість підлітків не хочуть говорити погано про свою родину. Школярі бажають спілкуватися з батьком, але багато дітей з родин, де один із батьків за кордоном, не мають такої можливості. Ті ж, у кого батько вдома, а мати за кордоном, вважають, що батько не може їм нічого навчити, оскільки вважають себе дорослими та все знають без допомоги інших.

Діти охоче проводять час з батьками, але підлітки зі стабільних сімей часто шукають у цьому якусь вигоду (наприклад, гроші). Більшість респондентів переконані, що між батьками та дітьми має бути абсолютна довіра, хоча насправді її рівень у таких родинах є досить низьким. Найбільшу довіру діти відчувають до матері.

На основі результатів дослідження рекомендуємо психологам, соціальним педагогам і класним керівникам проводити бесіди, лекції та тренінги, щоб покращити знання дітей про сім'ю, її функції, а також навчити їх правильно взаємодіяти в родині з урахуванням інтересів кожного її члена та виявляти емпатію до близьких. Це сприятиме майбутньому сім'янину коригуванню своїх уявлень про шлюб, зробить їх більш реалістичними, що допоможе йому, коли настане час створювати міцну і гармонійну родину. Перспективи подальших досліджень ми бачимо в детальному визначенні основних факторів, які впливають на уявлення дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя, а також в розробці системи психологічної підтримки підлітків цієї категорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алєксєєнко Т. Формування соціально-рольової позиції дітей в умовах повної і неповної сучасної сім'ї / Т. Алєксєєнко // Рідна школа. – 2002. – №6. С. 26-28.
2. Антоняк Н. Зовнішня трудова міграція батьків як причина соціального сирітства дітей / Н. Антоняк // Соціальна педагогіка: теорія і практика, 2007. – № 2. С. 105-110.
3. Балахтар В. В. Соціально-психологічний супровід самовизначення в якості фахівця з соціальної роботи на стадії професійної підготовки / В. В. Балахтар // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2018. – № 3(3). С. 13-26.
4. Батьки і діти: соціальне самопочуття дітей в українських сім'ях / Г.В. Святненко, Л.С. Волинець. – К.: Логос, 2000. 92 с.
5. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методологічні основи : монографія / О.В. Безпалько; М-во освіти і науки України; Ін-т проблем виховання Академії педагогічних наук. – К. : Наук. світ, 2006. 363 с.
6. Безпалько О.В. Підготовка волонтерів до роботи з дітьми обмежених функціональних можливостей: метод. реком. до проведення тренінгових занять / О.В. Безпалько, С.В. Едель. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова, 2001. 32 с.
7. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: курс лекцій / О.І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2001. 96 с.
8. Ваврик А. Й. Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із сімей трудових мігрантів / А. Й. Ваврик // Молодіжна політика : проблеми та перспективи : збірник наукових праць. – 2010. – №4 (14). С. 401-405.
9. Вайнола Р.Х. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : автореф. ... д-ра пед.

наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Р.Х. Вайнола. – Полтава, 2009. – 44 с. 469.

10. Вайнола Р.Х. Технології соціально-педагогічної роботи: курс лекцій [для вищ. навч. закл.] / Р.Х. Вайнола. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2008. 152 с.

11. Варениця О. Соціально-психологічні проблеми дітей у родинах нелегальних трудових мігрантів // Соціальна політика і соціальна робота. – 2006. – № 2-3. С. 72-83.

12. Венгер Г.С. Психологічні особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях / Г. С. Венгер // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – Вип. 27. С. 103-116.

13. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах: Тематична Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2004 року. – К.: Державний інститут сім'ї і молоді, 2004.

14. Головко Н. І. Проблеми формування особистісних рис студентів – майбутніх фахівців соціальної сфери / Н. І. Головко // Соціальна робота в Україні : теорія та практика. – 2011. – № 1-2. – С. 35-39.

15. Головнева І.В. Зміна традиційних внутрісімейних ролей: нові моделі поведінки та конфлікти / І.В Головнева // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – №4. С.12-16.

16. Гошовський Я. О. Ресоціалізація депривованої особистості: монографія / Я. О. Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. 480 с.

17. Двіжона О.В. Дистантна сім'я та її вплив на формування особистості дитини та підлітка / О.В. Двіжона // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2007. – Вип. 12. – Ч.1. С. 116-120.

18. Двіжона О.В., Тютюнник М.І. Засоби корекції емоційнопочуттєвої сфери дітей та підлітків із дистантних сімей. – Чернівці: Рута, 2006. 214 с.
19. Дмитрюк Н. С. Ефект батьківської депривації як негативний чинник психічного розвитку дітей раннього віку / Н. С. Дмитрюк // Збірник наукових праць РДГУ. – Рівне : РДГУ, 2016. С. 63-67.
20. Емоційний розвиток дитини / Упорядник: С. Максименко, К. Максименко, О. Главик – К.: МІкрос – СВС, 2003. 112 с.
21. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядники: С. Я. Харченко та ін. – Луганськ : Альма-матер, 2005. 408 с.
22. Канівець Т.М. Практичний матеріал до курсу «Спецпрактикум з соціальної психології»: Навчальний посібник для студентів ВНЗ. – Чернівці, 2016. – 112 с.
23. Канівець Т.М., Матейчук Н.Г., Фесун Г.С. Психологія. Теоретичний та практичний аспекти : Навчальний посібник для студентів ВНЗ. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. 260 с.
24. Канівець Т.М., Фесун Г.С. Практикум з психології: Навчальний посібник. Для студентів ВНЗ, доповнений та перевид. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2022. 344 с.
25. Католик Г. Діти трудових емігрантів: особливості особистісних конфліктів (опис психотерапевтичного досвіду) / Г. Католик // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 1. – (Серія «Філософські науки»). С. 220-228.
26. Коваленко А.Б., Корнєв М.Н. Соціальна психологія: Підручник. – К., 2006. – 400 с.
27. Ковальчук І.В. Соціальна підтримка дітей та молоді з дистантних сімей на ринку праці в Україні : навч. посіб. / Ковальчук Л. Діти трудових мігрантів / Л. Ковальчук // Соціальний педагог. – 2008. – № 3. С. 56-59.

28. Колесник А. Корекційна тренінгова програма по роботі з дітьми трудових мігрантів / А. Колесник // Соціальний педагог. Шкільний світ. – 2008. – № 11 (23). С. 4-6.

29. Левченко К.Б. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / К.Б. Левченко. – К., 2006. 63 с.

30. Левченко К.Б. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посібник / К.Б. Левченко, І.М. Трубавіна, І.І. Цушко. – К.: ФОП «Купріянова». 2012. 240 с.

31. Логвінова Д.В. Гендерні стереотипи старшокласників про соціальні ролі / Д.В Логвінова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Серія «Психологія». – 2005. – № 702. С. 100-104.

32. Лукашевич М. П. Соціальна робота [Текст] : (теорія та практика) : підручник : затверд. МОН як підручник для студ ВНЗ / М.П. Лукашевич, Т.В. Семигіна. – К. : Каравела, 2009. 367 с.

33. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія: Навч. посібник. / С.Д. Максименко, В.О. Соловієнко / Загальна психологія: Навч. посібник. / С. – К.: МАУП, 2001. 256 с.

34. Максименко О. Г. Особливості функціонування механізмів психологічного захисту особистості в умовах родинної депривації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / О. Г. Максименко. – Одеса, 2008. 20 с.

35. Матейчук Н.Г., Степаненко О.П. Педагогічна психологія : навч. посібник – Чернівці : Технодрук, 2014. 240 с.

36. Мімотіна К. Л. Порушення емоційних станів дітей різного віку. Науковий вісник. Чернівец. Ун-ту. – Чернівці, 2003. – Вип. 184: Педагогіка та психологія: Зб. Наук. Праць. 342 с.

37. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник / В. В. Москаленко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 624 с.

38. Науменко Т. Дитина в сім'ї / Т. Науменко. – К.: ред. загально педагог. газ., 2005. 128 с.

39. Основи психології: Підручник / За заг. ред. О.В. Киричука, В. А. Роменця. Вид. 5 – те, стереотип. – К.: Либідь, 2002. 632 с.

40. Панок В. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. – К.: Либідь, 2001. 324 с.

41. Пенішкевич Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дистантними сім'ями / Д. Пенішкевич // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2005. – Вип. 225. Педагогіка та психологія. С. 92-97.

42. Пенішкевич О. Подолання важковиховуваності у дітей із дистантних сімей. – К.: Сяйво, 2004. 520 с.

43. Практикум з психології. Навчальний посібник / Уклад.: Г. М. Дубчак, Н. Г. Рудюк, – Чернівці: Рута, 2006. 360 с.

44. Психологія суспільства. – 2005. – № 4. Модель психоаналітичної допомоги травмованим підліткам. О. Хархан. С. 136-147.

45. Пфайфер Самюель Психосоматика : Як ми можемо розуміти мову тіла? / Пфайфер Самюель; пер. з нім. І. Давиденко. – Львів : Свічадо, 2023. – 56 с.

46. Радчук В.М., Тельман А.Г. Психологія конфліктів: Навчально-методичний посібник. – Чернівці: Рута, 2004. – 104 с.

47. Раєвська Я.М. Вплив дистантної сім'ї на емоційну сферу підлітків / Я.М. Раєвська // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. 12. – К., 2010. – № 30. С. 152-158.

48. Ромащенко Т. Актуальні проблеми сучасної української трудової еміграції / Т. Ромащенко // Економіка України. – 2007. – №8. С. 84-89.

49. Семенчук Н.В. Діти трудових мігрантів. Методичний посібник для практичних психологів та соціальних педагогів. – Чернівці, 2008. 204 с.

50. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посіб. для підвищ. кваліф. працівників соц. служб для молоді / за ред. доц. А. Я. Ходорчук. – К.: ДЦССМ, 2003. – Ч. 4. 272 с.

51. Соціальна робота: технологічний аспект : [Навчальний посібник] / За ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2013. 352 с.

52. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями / [А.Й. Капська, Н.С. Олексюк, С.М. Калаур, З.З. Фалинська]. – Тернопіль: Астон, 2010. 304 с.

53. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів: навч.-метод. посібник / За ред. К.Б. Левченко, І.М. Трубавіної, І.І. Цушка. – К.: ФОП «Купріянова», 2007. 240 с.

54. Сподар В. С. Діти трудових мігрантів / В. С. Сподар // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2009. – № 4. С. 14-18.

55. Тарновська О.С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота. – У 2-х част. Ч. 1. – Чернівці: Рута, 2003. С. 26-27.

56. Теорія і методи соціальної роботи : [Підручник для студентів вищих навчальних закладів] / За ред. Т. В. Семигіної, І. І. Мигович. – К. : Академвидав, 2005. 328 с.

57. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч . посіб. / І. М. Трубавіна . – К.: ДЦССМ, 2003. 132 с.

58. Хлюпін В. Робота з дітьми мігрантів в школі / В. Хлюпін // Соціальна педагогіка: Діловий журнал для соціальних робітників і педагогів. – 2009. – № 1. С. 71-76.

59. Чепига М.П. Плекаймо інтелектуальну еліту. Навч. посіб. – Л.: Тріада плюс, 2007. 536 с.

60. Шпильчак Л. Толерантне ставлення соціального педагога до дітей із дистантних сімей як компонент його професійної культури / Л. Шпильчак // Матеріали міжнародної науковопрактичної конференції 5-7 листопада 2009 р. С. 228-230.

Інтернет-джерела

Науково-практичний семінар «Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сем. : http: // www.gazetareporter.if.ua.

Трудова міграція з України не повинна розглядатися виключно як проблемне соціальне явище [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/print.php?part=opinion&op_id=631

ДОДАТКИ

ПАКЕТ ПСИХОДІАГНОСТИЧНИХ МЕТОДИК

Додаток А

Методика «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В. Бойко)

Мета: *визначити наявні емоційні бар'єри в міжособистісному спілкуванні учня.*

Обладнання: бланк опитувальника, папір і ручка.

Інструкція: читайте наведені нижче судження та відповідайте «так» або «ні».

Зміст опитувальника

1. Зазвичай у кінці робочого дня на моєму обличчі помітна втома.
2. Буває, що при першому знайомстві емоції заважають мені справити сприятливіший вплив на партнерів (розгублююся, бентежуся, замикаюся в собі або, навпаки, багато говорю, веду себе неприродно).
3. У спілкуванні мені часто бракує емоційності, виразності.
4. Мабуть, я здаюся оточуючим надмірно строгим.
5. Я в принципі проти того, щоб демонструвати чемність, якщо цього не хочеться.
6. Я зазвичай вмію приховувати від інших спалахи емоцій.
7. Часто у спілкуванні з іншими я продовжую думати про щось своє.
8. Буває, що я хочу висловити іншому емоційну підтримку (увагу, співчуття, співпереживання), однак він цього не відчуває, не сприймає.
9. Часто у моїх очах або у виразі мого обличчя помітна заклопотаність.
10. У діловому спілкуванні я намагаюся приховати свої симпатії до партнерів.
11. Усі мої неприємні переживання, як правило, написані на моєму обличчі.
12. Якщо я захоплююся розмовою, то моя міміка стає надмірно красномовною, експресивною.
13. Мабуть, я дещо емоційно скутий.
14. Зазвичай я знаходжуся у стані нервової напруги.
15. Як правило, я відчуваю дискомфорт, коли приходиться обмінюватися стисканням рук у діловій обстановці.
16. Іноді близькі люди підказують мені: розслаб м'язи обличчя, не криви губи, не зморщуй обличчя тощо.
17. Розмовляючи, я зайве жестикулюю.
18. В новій ситуації мені важко бути розкутим, природним.
19. Мабуть, моє обличчя часто виражає сум або стурбованість, хоч на душі у мене спокійно.
20. Мені важко дивитися в очі при спілкуванні з малознайомою людиною.
21. Якщо я хочу, то завжди буду приховувати ворожість до поганої людини.
22. Мені чомусь часто буває весело без усякої причини.
23. Мені дуже просто зобразити за власним бажанням або за проханням інших різні вирази обличчя: сум, радість, переляк, розпач тощо.
24. Мені говорили, що мій погляд важко витримати.

25. Мені щось заважає виявляти теплоту, симпатію людині, навіть якщо ці почуття до неї відчуваю.

Обробка даних:

Підведіть підсумки, нараховуючи один бал за кожний збіг відповіді з наведеним нижче ключем.

Невміння керувати емоціями, дозувати їх (відповіді «так» на запитання 1, 11, 16 та «ні» на запитання 6, 21).

Неадекватний прояв емоцій (відповіді «так» на запитання 7, 12, 17, 22 та «ні» на запитання 2).

Негнучкість та невиразність емоцій (відповіді «так» на запитання 3, 8, 13, 18 та «ні» на запитання 23).

Домінування негативних емоцій (відповіді «так» на запитання 4, 9, 14, 19, 24).

Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі (відповіді «так» на запитання 5, 10, 15, 20, 25).

Інтерпретація даних. Підрахуйте загальну суму нарахованих балів. Вона може коливатися в межах від 0 до 25 балів. Чим більше балів, тим очевидніші емоційні бар'єри досліджуваного в повсякденному спілкуванні. Однак, якщо досліджуваний набрав дуже мало балів (0-2), то це свідчить або про його нещирість у відповідях, або про те, що він надто погано себе знає.

Якщо досліджуваний набрав не більше 5 балів, то емоції, зазвичай, не заважають йому спілкуватися з іншими, емоційні бар'єри у спілкуванні практично не виникають.

6-8 балів – у досліджуваного є деякі емоційні проблеми в повсякденному спілкуванні;

9-12 балів свідчать про те, що «щоденні» емоції певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми;

13 і більше балів говорять про те, що емоції шкодять встановленню контактів з оточуючими, можливо досліджуваному притаманні якісь дезорганізуючі реакції чи стани.

Зверніть увагу на те, чи немає в досліджуваного конкретних емоційних бар'єрів: невміння керувати емоціями, дозувати їх; неадекватний прояв емоцій; негнучкість та невиразність емоцій; домінування негативних емоцій; небажання зближуватися з людьми на емоційній основі (це ті параметри, за якими набрано 3 і більше балів).

У висновках зазначається наявність/відсутність емоційних бар'єрів у спілкуванні досліджуваного учня, їх характер і наводяться рекомендації по забезпеченню психологічних умов їх подолання й попередження.

Додаток Б

Методика діагностики самооцінки тривожності
Ч. Д. Спілберг, Ю. Л. Ханін

Мета: самооцінки рівня тривожності в даний момент (реактивна тривожність як стан) і особистісної тривожності (як стійкої характеристики людини).

Обладнання: бланк для відповіді №1 та бланк для відповіді №2, ручка.

Інструкція 1: «Перед Вами ряд тверджень. Уважно прочитавши кожне з них, виберіть з чотирьох можливих відповідей один, найбільш відповідний для Вас в даний момент часу. Над твердженнями довго не замислюйтесь, оскільки правильних чи неправильних відповідей немає. Навпроти номера твердження обведіть ту цифру, яка відповідає Вашому вибору ».

Після того, як досліджуваний відповість на перші 20 тверджень (перша частина опитувальника), йому пропонуються наступні 20 тверджень (друга частина опитувальника), дається наступна .

Інструкція 2: «Перед Вами ще двадцять тверджень. Уважно прочитавши кожне з них, виберіть з чотирьох запропонованих відповідей один, який найбільш точно відображає Ваш стан і самопочуття зазвичай. Навпроти номера питання обведіть ту цифру, яка відповідає Вашому вибору. Зверніть увагу на те, що варіанти пропонованих Вам відповідей відрізняються від відповідей, що пропонувалися в перших 20 твердженнях. Намагайтеся відповідати якомога швидше, не замислюючись, оскільки, як і в попередніх твердженнях, правильних або неправильних відповідей немає ».

Обработка результатів. Якщо досліджуваний відповів менше ніж на 18 питань по кожному з варіантів опитувальника, то обробка результатів не має взагалі сенсу. Шкала самооцінки складається з двох частин, окремо оцінюють реактивну (РТ, вислови № 1-20) і особистісну (ЛТ, вислови № 21-40) тривожність. Показники РТ і ЛТ підраховуються за формулами:

РТ = Σ1-Σ2 +35, де

Σ1 - сума закреслених цифр на бланку по пунктах 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18;

Σ2 - сума інших закреслених цифр по пунктах 1,2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20.

ЛТ = Σ1-Σ2 +35, де

Σ1 - сума закреслених цифр на бланку по пунктах 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40;

Σ2 - сума інших закреслених цифр по пунктах 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

Інтерпретація результатів. При аналізі результатів самооцінки треба мати на увазі, що загальний підсумковий показник по кожній з підшкал може знаходитися в діапазоні від 20 до 80 балів. При цьому чим вище підсумковий показник, тим вищий рівень тривожності (ситуативної або особистісної). При інтерпретації показників можна використовувати наступні орієнтовні оцінки тривожності:

- До 30 балів – низька тривожність;
- 31-45 балів – помірна тривожність;
- 46 і більше балів – висока тривожність.

Додаток В

Діагностика рівня соціальної фрустрації
Л. І. Вассермана (модифікація в. В. Бойка)

Методика фіксує ступінь невдоволення соціальними досягненнями в основних аспектах життєдіяльності. Досліджуваному пропонувалось відповісти на запитання „Чи задоволені Ви”:
1.Своєю освітою?
2.Взаємовідносинами з колегами по роботі (навчанню)?
3.Взаємовідносинами з адміністрацією?
4.Взаємовідносинами з суб’єктами своєї професійної діяльності (навчання)?
5.Змістом своєї роботи (навчання)?
6.Умовами навчання?
7.Своїм положенням в суспільстві?
8.Матеріальним становищем?
9.Житлово-побутовими умовами?
10.Відносинами із своїм хлопцем (дівчиною)?
11.Відносинами з дітьми?
12.Відносинами з батьками?
13.Станом речей в суспільстві (державі)?
14.Відносинами з друзями, знайомими?
15.Сферою послуг та побутового обслуговування?
16.Сферою медичного обслуговування?
17.Використанням свого вільного часу?
18.Можливістю проводити канікули?
19.Можливістю вибору місця роботи?
20.Своїм образом життя в цілому?

По кожному пункту обчислювався показник рівня фрустрованості, який може варуватись від 0 до 4 балів.

Кожному варіанту відповіді присвоюються бали: повністю задоволений – 0, скоріше задоволений – 1, важко відповісти – 2, скоріше незадоволений – 3, повністю не задоволений – 4.

Висновки про рівні соціальної фрустрованості виводяться з урахуванням середнього балу за кожним з пунктів. Чим вищим є бал, тим вищим є й рівень соціальної фрустрованості особи:

- 3,5-4 бали – дуже високий рівень соціальної фрустрованості;
- 3,0-3,4 – підвищений рівень фрустрованості;
- 2,5-2,9 – помірний рівень фрустрованості;
- 2,0-2,4 – невизначений рівень фрустрованості;
- 1,5-1,9 – знижений рівень фрустрованості;
- 0,5-1,4 – дуже низький рівень;
- 0-0,5 – відсутність (майже відсутність) фрустрованості.

Додаток Г

Анкетування

Шановні учасники дослідження!

Пропонуємо Вам взяти участь у дослідженні психологічних особливостей підлітків, батьки яких перебувають за кордоном. Просимо Вас бути щирими та відвертими. Гарантуємо повну конфіденційність інформації, яка буде надана.

№ з/п	Запитання	Відповідь
1	**ПІП**	
2	**Вік**	
3	**Стать**	
4	**У якому класі навчаєтесь?**	
5	**№ класу**	
6	**Форма навчання?:**	
	а) очна	
	б) дистанційна	
7	**Вкажіть тип Вашої сім'ї?:**	
	а) повна	
	б) неповна	
8	**Ви виховувались?:**	
	а) матір'ю та батьком	
	б) батьком та мачухою	
	в) матір'ю та відчимом	
	г) лише батьком	
	д) лише матір'ю	
	є) дідусем та бабусею	
	ж) ваш варіант	
9	**Чи хтось із ваших батьків перебуває за кордоном, що є метою їх перебування?:**	
	а) тато	
	б) мама	
	в) двоє батьків за кордоном	
	г) ніхто із батьків не перебуває за кордоном	
	д) ваш варіант	
10	**Якщо батьки перебувають за кордоном, то метою їх перебування є?:**	
	а) особистий інтерес	
	б) професійний інтерес	
	в) «на заробітках»	
	г) ваш варіант	
11	**Термін перебування батьків (одного з батьків) за кордоном?**	

Дякуємо за увагу!